

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

1925 чылдың
август 31-де
үнүп эгелээн

№ 102 (16712)

2003 чылдың
АВГУСТ 12,
ВТОРНИК

Ат салган шагы 21.00
Садар өртээ 3 рубль.

Россия Федерациязының составына Тыва Республиканың бактаап киргениниң 60 чылын болгаш Кызыл хоорайның тургустунганының 90 чылын байырлаар дугайында

РОССИЯ ФЕДЕРАЦИЯЗЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТИЗИНИҢ ЧАРЛЫ

Россия Федерациязының составына Тыва Республиканың бактаап киргениниң 60 чылы 2004 чылда болур. Бо болуушкунуң төөгүлүг, политиктиг болгаш культурлуг ужурдузаны барымдаалааш база Кызыл хоорайның тургустунганының 90 чыл болурунга холбаштыр доктаадырым болза:

1. Россия Федерациязының составына Тыва Республиканың бактаап киргениниң 60 чылын болгаш Кызыл хоорайның тургустунганының 90 чылын 2004 чылда байырлаар дугайында Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органнарының саналын хүлээп алыр.
2. Россия Федерациязының составына Тыва Республиканың бактаап киргениниң 60 чылын болгаш Кызыл хоорайның тургустунганының 90 чылын байырлаарына белеткелдерни чорудар болгаш ону эрттирер талазы-биле организастыг комитеттин составын Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органнарының кирип келгенин езугаар Россия Федерациязының Чазаа бадьлаар.
3. Россия Федерациязының составына Тыва Республиканың бактаап киргениниң 60 чыл оюн болгаш Кызыл хоорайның тургустунганының 90 чылын байырлаарына холбашкан кол хемчеглерни белеткээринге болгаш эрттиреринге күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органнары дузалаар.
4. Россия Федерациязының составына Тыва Республиканың бактаап киргениниң 60 чыл оюнуң болгаш Кызыл хоорайның тургустунганының 90 чыл байырлалдарын белеткээринге болгаш эрттиреринге Россия Федерациязының субъектилериниң күүсекчи эрге-чагырга органнары киржирин сүмелээр.
5. Бо Чарлык аңаа ат салган хүнден күштүг болуп эгелээр.

**Россия Федерациязының Президентизи
В. ПУТИН**

Москва, Кремль
2003 чылдың август 8
№929

РОССИЯ ФЕДЕРАЦИЯЗЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТИЗИ В.В. ПУТИНГЕ

Хүндүлүг Владимир Владимирович!
Тываның найысылалы Кызыл хоорайның 90 чылын болгаш Тыва Арат Республиканың ССРЭ-ниң составына каттыжып киргениниң 60 чылын федералдыг деңнелге байырлап эрттирер дугайында Чарлыкка ат салып, бистин республикавысче улуг кичээнгейни угландырганыңар дээш өөрүп четтиришкениң чылыг сестерин Тываның хей националдыг чонунуң база бодумнуң өмүнээмден Силерге илередирин чөпшээрер көрүнер. Ындыг улуг бүзүрел республиканың чедишкениң хөгжүлдезинге боттуг идигни бээр, Тываның экономиктиг, социал, культура сайзыралына улуг дузаны кадарына бүзүрээр бис. Бо байырлалдар болза республиканың чонунга Россияның чаңгыс эвин херечилеп турар улуг болуушкун болур.

Күрүне сорулгаларын шитпирлээринге улам ыңайгы чедишкениң, бьжыг кадыкшылды, чаагай кижик-чолду Силерге болгаш Силерниң чоок кижилеринерге сагыш-сеткилим ханызындан күзедим!

Ханы хүндүлел-биле,
Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. ООРЖАК.

ШУУЛГАНЫҢ КИРЖИКЧИЛЕРИНГЕ

Тыва хамнаашкын талазы-биле Делегейниң ийги шуулганының хүндүлүг киржикчилеринге!

Хамнаашкын шинчилээр эртемденнерин болгаш хамнарның бирги тыва-америк семинарының ажылы доозулган соонда, он чыл эрткенде, кижик төрелгетениң сагыш-сеткил культуразының эрте-бурунгу каъттарының бирээзинге ханы болгаш балаттынмас сонургалды болдуруп турар кижилерниң Азия төвүнге чыгып келгенинге чүрээм ханызындан өөрүп тур мен.

Бирги ужуражышкынының соонда эрткен чылдарда тыва хамнаашкыны өөренип көөрүңге болгаш угаап-бодарына улуг чедишкениң демдеглеттинген. Бо тема талазы-биле ажылга боттары тураскааткан эртемденнерниң болгаш практикалап турар хамнарның саны дыка өскөн. Тыва Республикада хамнарның «Дүңгүр», «Солаңгы ээрен», «Тос дээр», «Адыг ээрен», «Хамнаашкынының классиктиг үндезини — Алдын Орба». «Оваа» деп организацияларын тургускан, тыва хамнаашкыны өөренип көөр төп болгаш «Хамнаашкының «Хаттыг-тайга» бажыңы, хамнаашкын шинчилелдериниң фондузу

ажылдап турар. Хамнар эртемниң патриархы Монгуш Бора-Хөөевич Кенин-Лопсанның «Тыва хамнарның алгыштары» деп номунуң чырыкче үнүп келгени республиканың культура амьдыралына көскү болуушкун апарган. Тывадан болгаш Россиядан дашкаар черлерде хамнаашкына сонургалдарны болдуруп турары база өөрүнчүг. Шуулганың ажылына Германиядан, АКШ-тан, Франциядан, Австриядан аалчыларның киржип турары — оон тодаргай бадьткалы-дыр.

Тыва Республиканың Чазаа улустуң сагыш-сеткил болгаш катап тургузуушкун чаңчыларын өөренип көөрү болгаш катап тургузары чугула бооп турарын үнелевишаан, моон сонгаар-даа эртемденнерниң күженишкенин бүтү талалыг деткиир, тыва хамнарның херегледдерин билишкени-биле көөр, делегей деңнелинге оларның харылзааларын хөгжүдеринге дузалаар.

Силерниң шуулганыңарга чедишкениң, үре-түннелди, Силерге болгаш Силерниң чоок кижилеринерге аас-кежиин болгаш чаагай амьдыралды күзедим!

**Тыва Республиканың Чазааның Даргазы
Ш. ООРЖАК**

Наадымга үлүг дээш

“ХОЙЛУГ КИЖИ...”

«Хойлуг кижик каас, инектиг кижик тодуг». Тыва чонунуң өттүр сөглээн мерген үлегер домаа бо хүннерде безин ханы утказын чидирбээн. Амгы үеде чүгле бодун боду хандыртынып, көдээ ажыл-агыйны сайзырадып, мал-биле халбактанып, тараа тарыас болза, рынок үезинде амьдыраары берге деп чүвени тыва чон биле берген. Бодунуң мал-маганын өстүрбүшаан, күрүнениң малын база кадарып, харын-даа мырыңай оон баш санын өстүрүп, пландан ажыр эът, сүт, дүктү дужаап чоруур эрес-кежээ малчыннар бар. Ындыгларны чылдың-на илередип, Республика хүнү, Наадым байырлалында шаңнап мактаар болгай. Бо чылын Тыва Республиканың Чазаа эки көргүзүлгелерлиг болган мурнакчы хойжулар, чылгычылар, сарлыкчылар, ивижилер, саанчылар, кадарчыларны илередип, күрүне шаңналдарын тыпсыр. Улуг-Хем кожуунуң «Эйлиг-Хем» коллективтиг ажыл-агыйның өшкү кадарчызы Эртине Сурунмаа 100 баш өшкүден 113 анайны камгалап алган. Сүт-Хөл кожуунуң Ишкүнде чылгычы Александр Түлүш мал бажын 100 хуу камгалап алган. Тожунун Өдүгенден ивижи Каадыроол Кол, Би-Хем кожуунда «Кызыл тараачын» ажыл-агыйының саанчызы Нурсат Белекпен, Бай-Тайга кожуунда сарлыкчы Артыш Төре-Мөңгө олар бо чылын мурнакчыларын санынча кирген. Оларның ара-

зында чылдың-на 100 баш хойдан 151 хураганы камгалап ал келген Бай-Тайга кожуунуң «Бай-Тал» коллективтиг ажыл-агыйының анык хойжузу Биче-оол Чойган база бар. Чойганың өөнүң ээзи Биче-оол Айлан-оол эрткен чылын чок апарган. Ынчалза-даа Чойган ажыг-шүжүгте алыспай, ийи школачы оолдарын азырап өстүрбүшаан, бо чылын база эки көргүзүлгелерлиг болган. Уругларының адазы кады чорда, Чойган база-ла чыл санында кожуунга, республикага чемпионнап келген.

1997-2002 чылдарга чедир кожуун наадымынга беш, республика Наадымынга үш удаа чемпион болган. Чойганың ада-

нези база алдар-аттыг малчын улус чораан. Ада-иезинге дузалакчылап чорааш, школа дооскан соонда өг-бүле тудуп, ангы амьдырай бергеш, төрүүр хойну хүлээп алгаш, малчыннап кирипкен. Оон бээр ам 11 чылдың нүүрү эртип бар чыдары ол. Сөөлгү беш чылдар дургузунда безин 1600 баш хураганы камгалап ал, 2 тонна дүктү кыргааш, дужааган. Бо чылын 100 хойдан 80 хураганы алырын хүлээнген турган. Херек кырында 100 хойдан 151 хураганы камгалап алганы дээрге — херээжен малчын кижиге улуг чедишкени. Хой кадарына Чойганга чуржаатары база ол ышкаш 8-кү классчы Эзир-оол, 3-кү классчы Айдын — улуг дузалакчылар.

(Уланчызы 2-ги арында).

НААДЫМГА УТКУШТУР

ХОЙЛУГ КИЖИ...

(Төңүзү. Эгези 1-ги арында).

Аныяк малчын Биче-оол Чойган амгы үеде 320 баш төрүүр хойну Хемчик хемнин бажында Сара-Ыяш деп черде чайлаанда кадарып турар. Бо чылын июль 18, 19 хуннеринде болуп эрткен кожуун наадымынга Биче-оол Чойган бо удаада база чемпион болган. Кожуун чагыргазы чаа өгү белекке берген. «Бай-Тал» коллективтиг ажил-агый 3 муң рубль, бир аът-биле шаңнаан. Черле ычаш кожуун чагыргазы болгаш «Бай-Тал» коллективтиг ажил-агый болур-чогуур талазы-биле малчыннарны деткип чоруур. «Бай-Тал» коллективтиг ажил-агыйнын кызымак ажилының көскү херечизи ында малмаганың баш санының өзүп турары болур. Бай-Тайга кожуунда хей малмаганың арткан суму Бай-Тал дие, хөөредиг чок. Ниитизи-биле Бай-Тал сумузунда 2003 чылдың январь 1-де сан-

Кызыл хоорайны, Улуг-Хем эриин каастан «Азия төвү» бо хүннерде кажангызындан-даа артык каас-шеник көстүп тур. Республика Хүнү, Наадымын келгени барык билгензиг. Ол чарыкта ногаан эрик, ооң-биле каттажы берген оңул-чингил хову «Дөргөн айтты чарыштырган дөңгөлчигтиг Деге баары» карактан чаштына бергензиг. Кожгарда «Дөгээ» деп сөстөр хүн караанда чырыткылаңып, херелденип чыдыр. Бир-бир бодаарга, кызылчаларга, найысылалдың аалчыларынга байыр чедиргензиг. «Азия төвү» деп адай бергенивис онзагай эрик, чараш девискээрде кижиде даа барааны чок. Назыны улгады берген эр кижиге ужуражы бердим. — Ленинградтан аалчылар келир дээн. Оларны манап тур мен—дээш, ол мээң-биле чугаалашкаш, арыг чер кырынга сөгедектеп оруп алды.

Көстүрү алдан хар четкен-четпээн, аян-шинчизи шуут тывазыг. Менди соон дарый чугаакыр кижиде оюн-баштак шинчи-биле келген ужурум кыска тайылбырладым.

— Ужур-дузаны найысылалда бир дугаар объектини менээ дааскан. Чайын мүн ажырбас, кыжын кончук берге. Чагган улуг харны эшкештип туруптар сен. Турупкан эр квартирага чедип келирге, хи-хи, кандыг ийик? Ажил ындыг кончук магалыг чүве-дир ийин. Тургузур ажилдааш, чок болза даштыгаа доңуп алгаш, сеткил таалалынга алзып ораар аан. Тыва ол хире онзагай болгаш чаагай орандыр. Берге дээр-ле туржуушкун, мага-ботту дадыктырары. Ынчангаш кыжы соок, чайы изиг бо оранга бажымны салыр мен, моон ыңай кайнаар-даа барбас мен—деп, Яков Филатович улаштырды. — Хем эриинге чайын дыштанып келгеннернин аразында кандыгларны чок дээр. Олар бир бөлүк чоруур. Бир каттап мээң чоогумда ажилдап турар эжим эр келгеннерден шыңгыы негелде тургузупкаш, чула эттеткен. Ол эмчиге чыткаш, чаа ажилдай берди. Ынчангы болушкун бо кижиге база өөредиг. Чурум негээр, долаа кылыр дээр болза, шагдаа-медээлер дам-

чурагайлар езугаар алгаш көөргө, коллективтиг ажил-агыйда 8 муң 25 хой, өшкү турган. Чартык чыл эрткенде, август 1-ниң сан-чурагайлары езугаар алгаш көөргө, 10 муң 432 чедир өскөн. Бо дээр-ле чүгле шээр малдың баш саны-дыр. Бода малдың баш санын ийи буттуг болгаш дөрт буттуг оорлар хордап турзада, өзүп турар деп болур. Чыл эгезинде 766 сарлык, 246 инек турган. Август 1-ниң көргүзүлери езугаар 851 сарлык, 223 инек бүртүктеттинген. Чылгы мал чылдың эгезинде 84 баш турган болза, чартык чыл түннели езугаар 92 баш чедир өскөн. Мал оорлаар чоруктардан аңгыда сөөлгү үеде бөрү база дырбактыг кожуунун девискээринде көү-деп, малчыннарга болгаш хуу кижилерге когаралды чедирип турар. Көдээ ажил-агый ямызы база аңгы эргелели чогуур хемчеглерни алыры күзенич.

Мерген ОНДАР.

чыштыр чорудар. Оон башка хоржок. Милиция ажилдакчылары—манаа ховар аалчылар. Ынчангаш бок аштап турар кижиге серемчилел херек—деп, ол дыңнатты.

Кайыын келгенин, чер-чуртун, кандыг ажилдарга чоранын, ат-башын ол чугаалады. Өскөн чери Псков облазы. Кол ажылы—хөмүр-дашчы, ол бүдү-

"АЗИЯ ТӨВҮНДЕ"

рүлгөден пенсияже чоруткан. Ай санында ийи муң рубльди доктаамал ап олурар. Аштакчы болу бергени анаа эвес. Ол ажилдың төлевири кезик-чамдык-даа болза, ийи муң рубль алып турар. Ол дугайын бир янзы туруш-биле мынча диди: «Кайын анаа олуртунар ийик. Республикага чурттаала дөргөн чыл ажа бердим. Маспактаньп, сөгедектеп олурарым база ужурулуг. Аът-хөл мунуп чоруур тус чер чурттакчыларының ийи будунуң шыыраан соонда билдим. Олар шаандан тура стол, сандай болгаш бедиктенир дериг-херекселдер ажилгавас. Тыва кижилерни барык хөөзөр өттүнеримге, ийи будум, хөөремче чок, чеден-даа харлыымда быжыг хөөзөр артып кагды.»

Тыва Республиканың Хүнү, Наадым Яков Филатович Коновка анаа байырдал эвес, бир янзы езулал болу бергенин чугаа үезинде ылап билип алдым. Ынчангаш «Тывадан өскээр кайнаар-даа барбас мен» дээнин хүндүткел-биле дыңнадым. Бодунун мурнунда турар айтырыгыларны ол коллективни дамчыштыр тайылбырлаар чорду. Ажил төлевири, керээ-биле ажил-херектер ажил берикчизи биле ажилдап турар ийи таланын шийтпирлээр ужурулуг херээ. Ынчангаш эде тургустунушкун эчизинге четпейн турар. Удуртукчуларның хей солчур таарымчалыг байдалды тургуспазын демделеди. Чаа дарганың мурнунга ажилдакчы кандыг негелде тургузар боор.

Арапчор ОКСУР.

СУГЕРЕКОВНА — БӨРҮЛЕР АҢЧЫЗЫ

А.С.Күжүгет уруглары болгаш уйнуктары-биле кады.

Тайгылыгында өггө кире бээривиске, Александра Сүгерековна аажок улуг бөрү кежи эттээн олур. Угбавыстың ажилдап олары көргөш, магадаар болдувус: кеште чагны, сиирлерни, кулактарда кегжирлерни, эриндеринде кара эттерни аштап турда, белен-селен эр кижилер анаа канчап деңнежирлерил. Шеверин, эптин, билирин кайгаан бис. Александра Сүгерековна бөрүнү боо чокка даялап алган болду. — Бо сезонда үш дугаарында өлүргөн бөрү-дүр деп ол дыңнадырга, айын тыппас ышкаш алаар болдум.

Бора «үптекчилер» — бөрүлер ооң коданында малын амыртатпас, ылангыя дүнеки үелерде

ооң кажаазын безин долганып туруп бээрин угбавыс дыңнатты. Оон улаштыр чылда-ла 4-5 бөрүнү узуткап турарын база чугаалаарга, кайгаанывус дам барган.

Тыва малчыннарның байырлалы — Наадым бүдүүзүндө аңаа барганывус ол чүве. Ыраккы Кара-Хөлде малчын угбавыска чедери ындыг-ла белен эвес болду. Александра Сүгерековнаның аалын айтырарывиска, улуг-бички кижилер шуутта билир чүве-дир: ооң чайлаа — Алаш унунда Чыланың-Адырда. Далай денелинден ийи муң ажыг метр бедик черде. Тайгылыг дагыларынын сүүр баштарының баарында чедир үш шак иштинде даг

ААС-КЕЖИКТИ КҮЗЕДИМ

Наадым-2003 байырлалдың делегады Дары-Сю Данзуруннуң удуртуп турары «Чодураа» каттышкан бүдүрүлгениң каттап тургустунганы «Хараал-Тей» сүт-бараан фермазының малының баш саны чыл келген тудум өзүп көүдөп турар.

— «Хараал-Тей» сүт-бараан ферманың ат-сураа республикага алгып, ооң баазынынга каш-каш кожууннарның мал ажылының талазы-биле тускай эртемиглерни, саанчылары арга-дуржулга солчуп кээп турган. Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны, хей Чазак шаңналдарының эдилекчизи Чооду Баткар бо ферманы хей чылдар дургузунда эргелекчилээн кижиге. Маадыр-ие, Чазактын шаңналмакталдарының эдилекчизи, алдарлыг саанчы Чооду Баткар

угбай-биле кады ажилдап, аныяк саанчыларга инек саарының, бызаа ажаарының чажыттарындан арга-дуржулгавысты дамчыдып берип чордувус. Ынчан чүгле саар инек малдың баш саны 200 чедип, он ажыг саанчылар ажилдап турдувус. Аныяк саанчылар аразынга организастаан соңчарыш оларның хей-аъдын көдүрүп, саган сүдү, шынап-ла, савазырап турган чүве-ле болгай — деп, ВЛКСМ Тыва обкомунун Хүндүлүг бижиктеринин, «Куш-ажылдың хоочуну» медальдарның эдилекчизи Увангур Ким сактып чугаалап олурду.

Ферманың инектери бо чылын арт кырынга чайлаан, күш-деңгели шыырак, сүдү арбын. Фермада бода малдың баш саны 90 ажыг, 40 ажыг

оруктары-биле аңаа четтивис.

Малчын угбавыс аалында Александра Сүгерековнаның өгбүлезинин уруглары Сайзана биле Чечек, оларның уруглары бисти аалчы езу-биле улуктап алдылар. Сүттүг шай, боова, сметана, изиг-хан, чагылыг эът. Александра Сүгерековна бодунун дугайында чугаалаккаш, харын кожуунда, найысылалда чүү бооп турарын сонургаар кижиде болду. Кыргыз-ава, эне чугаакыр-даа, улуг энергиялыг кижиде деп үнелдевис. Бистин берге оруктап, аңаа ужуражып чугаалашканывиска өөрүп турары-даа аажок.

Кыргыз-ава эрткен чылын үш бөрүнү узуткаан. Сөөлгү бөрү дузакка киргеш, дириг чыткан. Кыргыз-ава боозу чок болганындан кожазында кыштаглап турган төрелдерин кыйгырткаш, араатанни узуткадып алган. Араатан бүрүзү оруктуг боор, ону билип алырга, бөрү ыравас...

А.С.Күжүгет — Тыва АССР-ин алдарлыг малчыны. Медальдар, Хүндүлел бижиктер-биле чаңгыс эвес удаа шаңнаткан. Пенсияже үнгөш, хууда мал өстүрүп эгелээн. Хей саныг хой, өшкү хая баарында оыттап чорду. Мал оорлары бөрүлерден дора аларганын угбавыс улуг килең-нээшкин-биле чугаалады. Холдарын хөрээнге салгаш, чалбарыыр-даа. Инектери семисчаагай.

Айттанып турувуста кыргыз-ава уруглары, уйнуктары-биле өөндөн үнүп келгеш, биске чагай орукту күзөп, кудургайны куду бадарда оварымчалыг болурун чагааш, бистин соовусче үрле көрүп, чыдып калды. Силерге чүгле экини күзөдвис, авай!

инектерни саап турар кожуунда чүгле «Чодураа» ажил-агый фермазының мал-маганының дуюун тургузуп ап шыдапканы ол-дур.

Аныяк малчыннар Артур, Оксана Ак-оолдар үш чыл дургузунда ферманың ажил-ижин башкарып келген. Чайгы үеде дузалакчылары — оларның уруглары. Саган сүдүн Чыргалаңды, Самагалдай суурларның ясли-садтарынга, кожууннун төп эмнелгезинге дужаап келгеннер. Сүттөн кылган аыш-чемин — тарак, ааржы, сметана, саржаан, быштаан чонга садып-саарып турарлар. Ак-оолдар эр хейлер, оларга Наадым таварыштыр байыр чедирбишаан, аас-кежикти күзөдим.

Дайынчы ДАМБА-ХУУРАК
Тес-Хем кожуун.

ООРЖАК БОЛДУ

Аът ээзинин хей аъды деп тывалар шагдан бээр чугаалап чоран. Хей-аът деп сөстүң безин ыяп-ла аът деп сөс-биле холбаалыг болганы анаа эвес. Ынчангаш аът тыва чоңуң чүгле ажил, амыдыралынга эвес, сагыш-сеткилинге база улуг салдарны чедирип чоран.

Ол дугайын алдан-маадыр өгбелерниң тура халышкынындан бээр 120 чыл болган оюнга тураскааткан байырлал үезинде Оргу-Шөлге чаржып келген элээн хей аъттарны уштап-баштап турар эрес эр-биле чугаалашкаш, тода билип алдым. Ол «Хөр-Тайга» күрүнениң каттышкан бүдүрүлгезинин чылгычылары-

ның бирээзи Орлан Дазыроолович Ооржак болду. Ол Тыва Республикада сураглыг чылгычы А.Д.Түлүштүн дузалакчызы болуп, 9 чыл ажилдаан. Ол ажилдап келгеш, улуг чылгычының удуртулганы-биле кыштын соогунда, чайның изинде хейнү-ле көргөн. Дээжинин үезинде чылгычы кижиге чылгызындан базым-даа ыравас. Чылгы малдың ийи буттуг оор, дөрт буттуг бөрү дээш дайзыннарла хей. Ынчалза-даа эрес, кашпагай чылгычылар оор, бөрүге чаңгыс кулун безин алзып көрбөөннер. Бо чылын база-ла мурнуку чылдарда ышкаш 100 беден 100 кулуну алганнар. Хей

кулун ап турарынын чылдагаанын Орлан Дазыроолович чылгыны эки одар сүрүп тургаш, чайгы үеде эки семирттип алыры, төрүүр бөлери баш удур-ла илереди, оларже онза кичээнге ийи салып ажаары деп чугаалады. Бо чылгычыларның ажылын тергин эки билирин ук байырлал үезинде 30 километрге улуг аъттар, аныяк чоруктуг аъттар чарыжынга салган чүгүрүк аъттары бирги черни элээни херечилеп турар. Олар бо чылын база-ла республика иштинде чылгычылар аразындан эң эки көргүзүткөргө болган.

Борис ОНДАР.

МУРНУВУСТА – СИГЕН КЕЗИМДЕЗИ

Эрткен пятницада республиканың кожууннары мал чемин кайы хире кыла бергениниң база дүжүт ажаалдазы-биле чергелештир белекел ажылдарыга хамаарышкан айтырыгларның соңгаарлады болбас хемчеглериниң дугайында селектор хурал болган. Ону Чазак Даргазының аграр айтырыглар талазы-биле оралакчызы Виктор Лавриненко башкарып эрттирген, аңаа Чазак Баштыңының бирги оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар Сергей Никонов, Көдээ ажыл-агый болгаш аъш-чем яамызының сайыды Николай Алдаци болгаш көдээге хамаарылгалык бүгү-ле ажыл-агый удуртукчулары, специалистер киришкен.

Ийи дакпыр байырлал хүннери капсырлажып турар база каш чылдар улаштыр демдегледип эрттирип турганыбыс республиканың малчыннар Наадымы келген. Байырлал хүннери кандыгдаа ажыл-иштиң кижилеринге бир демниг хамааржыр, ынчалдаа Наадымның кол аалчылары, киржикчилери мал ажылының мурнакчылары болганда, оларны чер-черлерден бир-ле кижилер баштап алгаш келири магат. А аал-оранда артып калган кижилер, харысалга хүлээнип, дежурныйлап артып калган удуртукчулар анаа олурбайн, ажыл-агыйны уламчылап, чугула ажылдарның күүселдизин кошкатпазын, ылаңгыя кышка белекел ажылдарынче улуг кичээнгейни уgliedары Сергий Никонов чугулалаан. Кыштаглаашкынның база бир кол айтырымы – одаар чүүл. Бо хүннерде Мугур-Аксынче 1400 тонна хөмүр сөөртүп чедиртинген. Байырлал-биле катая объектилеринг косметиктиг септелгезин кылып доозар. Август 15-ке чедир одалга сезонунга белегиниң дугайында паспорттарын киирерин

ол дыңнаткан.

Кол илеткелчи Николай Алдациның медээзи-биле алырга, бо чылын республикага өңчүңү бүгү хевириниң ажыл-агыйлары 95,8 муң тонна сигенни мал чеминге кезип белеккээр планнын. Оон-биле катая бо чылдың дүжүдүндөн 28, 4 муң тонна саваны сарааттар. Ажыл-агый удуртукчуларының эрткен чылдың түңнелдерин үндүрүп турда, мал чеминиң курлавырындан 1000 тонна пресстеп каан саван артып калганы илереттинген.

2003-2004 чылдың кыштаглаашкын үезинде малды хоолулуг мал чеминге доктаамал хандырар сорулгалык хүнүнү бо чугула айтырымы дээш сиген белекелинде 124 звено болгаш бригада ажилдап турар база хүнде ортумаа-биле 1055 кижжи ажилда хаара туттунуп турар. Бо хүннерде олар 9876 тонна сараатты салган, оон иштинден көдээ ажыл-агый бүдүрүлгелери - 1511 тоннаны, араатар – 1237, чурттакчы чон болгаш дузалап ажыл-агыйлары тус-тус 5781, 198 тонна сигенни мал чеминге

белеккел кылган. Малга чем белекелиниң бо бачым үезинде Чаа-Хөл, Каа-Хем, Танды, Кызыл, Тожу кожууннарның ажыл-агыйлары организастыг ажилдап турарын демдегледип болур. Ынчалзажок Бай-Тайга, Барыин-Хемчик, Сүт-Хөл кожууннарның көдээ ажыл-агый бүдүрүлгелери бо кончуг чай чок болгаш чымыштыг ажилче чаа-ла кирип турары кайгамчык. Олар бо хүннерде планнын онаалданың чүгле 10 хуузун күүсеткен. Үстүнде ады кирген кожууннар девискээриниң оът-сигени мурнунда чылдарга деңгээрге, канчаар-даа аажок эки үнзе-даа, көдээ ажыл-агый эргелелдериниң начальниктери мал чеминге сиген белекелиниң өйлүг үезин эрттирип, ук ажылдың темпизин кошкак чорудуп турары элдептиг. Эске кожууннарга бодаарга, олар кымнын-даа девискээринче кирбейн боттарына артар, харын-даа кандашкына таварышкан кожууннарга база дуза кылдыр мал чемин канчаар-даа белеккел алырының аргалары оларда бар. Ынчангаш кижжи бүрүзүн мал чеминиң белекелинге организастыгы-биле эвилелдээр айтырыгны дарый шийтирилээри чугула.

Бо чайын агаар изиг, каан хүннер үргүлчүлөдиг болганындан Мөңгүн-Тайга, Өвүр база Эрзин кожууннар девискээрлеринге сиген кезер шөлдерниң оът-сигени ажыл-агыйларның кезип белеккел алырынга таарымча чок, кабыл болган. Ынчап кээрге ук кожууннарның удуртукчулары мал чемин оът-сигени чаагай үнген кожууннардан

кезип белеккээрин планнап турар. Баштайгы дугуржулгаларны, чижээлээрге, Эрзин кожууннуң ажыл-агыйлары Тандыдан, Мөңгүн-Тайга кожуун Барыин-Хемчик девискээринден, оон аңгыда 50 тонна ногаан массаны Алтайдан база 100 тонна сигенни кожавыс Моол аймактан, 50 тоннаны Ак-Чыраадан кезип алыры көрдүнүп турар. Бо хүннерде Өвүр кожууннуң ажыл-агыйларындан Ак-Чыраада 3 бригада, оларда 3 МТЗ маркалыг трактор, 7 сиген кестирер, 10 трактор дырбаажы, 3 пресскылыр база 5 чүк сөөртүр машиналар ажилдап турар. Бригада 300 тонна сигенни белеккээр хүлээлгелиг, ол ышкаш Чаа-Хөл кожууннуң ажыл-агыйлары-биле 150 тонна мал чемин белеккээр дугуржулганы чарган.

Республиканың ажыл-агыйларының өңчүңү бүгү хевиринге мал чемин белеккээринге 9583 муң рубль негеттинип турар, оон иштинден көдээ ажыл-агый бүдүрүлгелеринге – 1451 муң, араатарга – 1300 муң, чурттакчы чонга – 6690 муң база организастыг болгаш албан черлеринге – 142 муң рубль. Амгы үеде ажыл-агыйларда 100 тонна хире кывар-чаар материал бар. А кывар-чаар материал алган ажыл-агыйлар өрөлери-биле санажырын утпаза эки. Ынчангаш мал чеминиң белекелин чорудуп тургаш, сагыр ужуруг кол негелделер - саван, сиген пресстээрин үе-шаанда чорударынче, фермаларга, мал коданнарнын, кыштагларга ажылгаары-биле сөөртүп чедирип алган сараат сигенниң от-көстен камгалалын-

че сагындарган айтырыгларже кичээнгейни угландыры чугулазын хуралга чугулаашкан.

Мал чемин-биле чергелештир дүжүт ажаалдазын белеккел ажылдары чоруп турарын демдеглээн. Бо чылын республиканың ажыл-агыйларында ниитизи-биле 39,4 муң га черден тараа культураларын ажаары көрдүнүп турар. Дүжүттү бир гадан ортумаа-биле 7,5 центнерни, тарааның дүжүдүн 29,5 муң тоннаны алыры көрдүнгөн. Бо чылдың тараа дүжүдүндөн келир чылдың үезин курлавырынга 6,4 муң тоннаны белеккээр. Картофельди ажыл-агыйларның бүгү хевиринге 31 муң тоннаны, гадан ортумаа-биле 79 центнерни, ногааны 84 центнерни алыры көрдүнүп турар.

Көдээ бараан бүдүрүкчүлеринде тараа ажаар техниканың саны чедишпес, оларның ниити байдалы багай, кыска үеде бөдүүн септелге безин чорудар дээрге, оларда артык кезектерге акша-хөреңги чок болуп турар. 242 комбайнның 178-и кылдыңган, дүжүт ажаалдазынга чедир ам-даа 67 комбайны септеп кылыры бар. Тарааның дүжүдүн үезинде болгаш ону бичии-даа чидириг чок ажаал алып сорулга-биле, ылаңгыя Сүт-Хөл, Чаа-Хөл, Кызыл дээн хевирлиг техника-биле бергедежил турар кожууннарга дузалажырының аргазын өөренип көргөш, тускай ажыл планын база ажаалдага дузалажыры-биле бир кожуундан эске кожуунче комбайн эккээриниң графигин дарый тургузары эргежок.

Чимисмаа МОНГУШ.

СОҢГУ ЧҮКЧЕ ЧҮҮК СӨӨРТҮЛГЕЗИНДЕ...

ТР-ниң Чазак 2003 чылдың июль 24-ге “РФ-тиң Саң-хөө яамызының күрүнениң саң-хөө контролонунң департаментизиниң 2003 чылдың июль 26-да хыналда актысында, 2002 чылдың республика бюджетинге соңгу чүк районнарынга болгаш аңаа деңнештирген чүк

Доктаал хүлээп алырының бетинде-ле ол четпестерни эдер талазы-биле ажилды ТР-ниң Чазак чорудуп эгелей берген турган. ТР-ниң Күрүне чагыын эргелеп-башкалар талазы-биле яамызы тургустунга-ла, соңгу чүк сөөртүлгезиниң барааннарын садып алып чагыларны киирерде, чүгле конкурс таварыштыр чорудуп турган. Садыглаашкынны чорудар талазы-биле Комиссияның шийтпирин ТР-ниң Чазакның доктаалы-биле бадылап турган. Ындыг доктаалдарны бо чылдың март 18-те, апрель 23-те, май 21 болгаш 23-те, июль 1-де хүлээп алган. ТР-ниң Арбитраж судунун 2002 чылдың октябрь 23-те үндүргөн шийтпиринге үндезилээш, “Тывакоммунаэнерго” ККБ-ге кывар-чаар материалдарны чедир сөөртүп бербээни дээш “Информбюро” бүдүрүлгеден 3 млн.рубльди республика бюджетинче эгидер ажыл уламчылап турар.

Республиканың саң-хөө яамызы соңгу чүк сөөртүлгезинге ажылгаар акша-хөреңгиде турган четпестерни эдер талазы-биле хемчеглерниң планын

сөөртүлгези кызыгаарлыг черлерге хуусаа бетинде продукция сөөртүлгезинге тускайлап берген федералдыг бюджеттиң акша-хөреңгизин ажылгаарына турган четпестерни эдериниң хемчеглериниң дугайында” доктаалды хүлээп алган.

ажылдап кылгаш, Федералдыг Хуралдың Федерация Чөвүлелиниң Тывадан кежигүннери Л.Б.Нарусова болгаш С.В.Пугачева тургустунуп келген байдалды тайылбырлап, соңгу чүк районнарынга болгаш аңаа деңнештирген чүк сөөртүлгези кызыгаарлыг черлерге бараан садып алып болгаш ону чедирериниң айтырыгларын шийтпирлежиринге ТР-ниң Чазакка дуза чедирерин дилээн бижикти кириген. РФ-тиң Саң-хөө яамызының күрүне саң-хөө контролонунң департаментизиниң хынаан актысында айытканы болза, 2002 чылда республика бюджетинге соңгу чүк сөөртүлгезинге 199 млн.рубльди федералдыг бюджеттен тускайлап берген турган, оон 109,6 млн.рубльди өске угланышкынның ажылгаан деп сенаторларның кичээнгейинге айыткан. Айыттыганы түнге хамаарыштыр ТР-ниң Чазак чөпшээрешпейн турар, ол талазы-биле тайылбыры ТР-ниң Саң-хөө яамызы актыга кошкан. Соңгу чүк сөөртүлгезиниң амгы тургустунган дөзевилели амьдыралга дүүшпейн турар деп

сөөлгү үеде федералдыг органныр миннип турар апарган. Ол талазы-биле ылаңгыя РФ-тиң Саң-хөө яамызының күрүнениң саң-хөө контролонунң департаментизиниң удуртукчузу Александр Ахполов 2003 чылдың июль 24-те “Труд” солунга берген интервьюзунга чугаалаан. Орта бистин республика хамаарышпайн барбас.

РФ-тиң Президентизиниң 1994 чылдың май 15-те Чарлыы-биле Тыва Республиканың девискээрин Кыдыкы Соңгу чүкке болгаш аңаа деңнештирген черлерге хамаарыштырып каан. Ынчалза-даа Кыдыкы Соңгу чүкке болгаш орта деңнештирген чүк сөөртүлгези кызыгаарлыг черлерниң даңзызын РФ-тиң Чазакның доктаалы-биле 2001 чылдың октябрь 27-де бадылаан, ында бистин республиканың 13 кожууннары кирип турар. Ол даңгыда республиканың девискээринде турар кожууннарның чамдык чурттакчылыг суурлары кирбейн турар. Чижээлээрге, Бай-Тайга кожууннуң 9 чурттакчылыг суурларындан чүгле чаңгыс Кара-Хөл чүк сөөртүл-

ТР-ниң Чазакта

гезиниң кызыгаарлыг черлерге хамаарыштыр турар. Ынчап кээрге соңгу чүк сөөртүлгези, оон кол сорулгалы — чүгле барааннарын үлээри, чедирери эвес, а чамдык девискээрлерниң саң-хөө хандырылганын деңнелин деңней көөрү, бодунун көрдүнгөн угланышкынны бадыткавайн турар. Тыва Республиканың Чазак тургустунуп келген байдалды өөренип көргөш, федералдыг органныр мурнунга Кыдыкы соңгу чүкке деңнештирген районнарның даңзызынче республиканың бүгү чурттакчылыг суурларын киирер дугайында дилегни чаңгыс эвес удаа кирип келген.

Девискээрлерге саң-хөө дузаламчызын санаарда, РФ-тиң субъектилеринге федералдыг фондунун саң-хөө деткимчезиниң акша-хөреңгизин үлээриниң чуруму-биле санап тургузар, оон ниити трансферттиң хемчээли хамааржыр. Моон мурнунда соңгу чүк сөөртүлгезиниң акша-хөреңгизин трансферттиң кырындан берип турган болза, 1999 чылдан эгелээш ону трансферттиң ниити хемчээлинге кииргөш, аңгы айтып каан. Федералдыг фондунун саң-хөө деткимчезиниң иштинде соңгу чүк сөөртүлгези дээш бюджет акшаландырышы-кынының үлүү көвүдөөн. 1999 чыл-биле деңгээрге, 4 катап өскөн. Ол чаңгыс айд девискээрлерниң бюджет хандырылганын деңгээринге берип турган дотацияны акша-хөреңгизи көскүзү-биле баткан. Орта хамаарыштыр республиканың

удуртулгазы, соңгу чүк сөөртүлгезиниң акша-хөреңгизиниң чамдызын, Кыдыкы соңгу чүкке хамаарыштырбаан болгаш орта деңнештирген кызыгаарлыг чүк сөөртүлгезиниң черлеринге көрдүмзүн чурттакчылыг суурларның социал адырның бюджет албан черлеринге, чурттакчыларга болгаш чурталга-коммунал ажыл-агый объектилеринге кывар-чаар материалдар, бараан, одаар чүүл сөөртүлгезинге ажылгап турган. Оон ачызы-биле бистин чамдык чурттакчылыг суурларыбыс кышты чүгээр ашкан. Хынап келген кижилер моон кем-херек үлгединге хамаарыштыр чүңү-даа тыппаан, саң-хөө чуруму-биле алырга, көрдүнгөн угланышкынга ажылгааны айыткан.

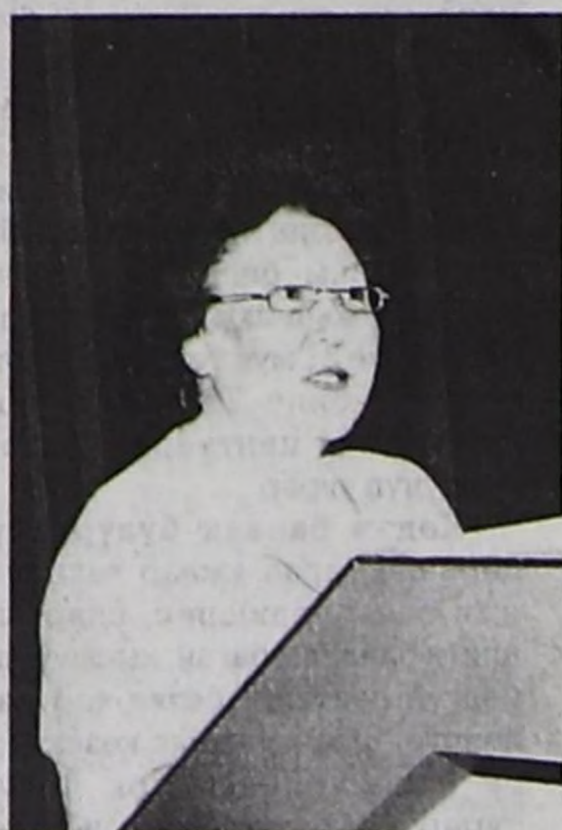
Республиканың Чазак сенаторларже чоруткан чагаазында соңгу чүк сөөртүлгезинге көрдүнгөн акшаны өске угланышкынның ажылгааны дээш РФ-тиң Саң-хөө яамызының республиканың бюджетинден тыртып алып деп турар хөдөлишкинерин болдурбазынга дузалажырын дилээн, а бир эвес ону тыртар апарган таварылгада девискээрлерниң бюджет хандырылганын деңнелин саң-хөө дузаламчызын улгаттырырын дотация акша-биле деңнештирер талазы-биле дузалажырын дилээн. Бо угланышкын-биле ажылды республиканың төлээлери РФ-тиң Саң-хөө яамызынга чорудуп турар.

С.ЮРЬЕВ.

ЧААРТЫКЧЫ,

Август 8-ге хөгжүм-шии театрынга Тывага херэ-женнер шимчээшкениниң 75 чылынга база ТР-ге Херэженнер эвилелиниң тургустунганының 10 чылынга тураскааткан юбилейлиг съезд болуп эрткен. Аңаа ниитизи-биле 552 херэжен чон киришкен.

Съездиниң ажылын Чазак Даргазының социал политика талазы-биле оралакчызы А.Т. КОНГАР ажиткаш, «Херэженнер шимчээшкениниң төөгүзүнү дугайында база республиканың социал-экономика, культурлуг хөгжүлдезинге херэженнерниң үлүг-хуузунун дугайында» илеткелди кылыгы-биле ТР-ниң Херэженнер эвилелиниң даргазы И.Ш.ОЧУРГА сөс берген.

Тывага арат херэженнерниң өг-бүлеге, уруглар кижизилгезинге, улуг кижилерге, күш-ажылга хамаарылгазын база хеп-сын даараарынга, дүк дыдып, ээринге, алгы-кешти эттээринге, кидис салырынга киржилгезиниң дугайында база херэженнер шимчээшкениниң тургустунган төөгүзүнге ол доктааган.

Араттарның өг-бүлезиниң бөдүүнү, чымчак сеткилдиги, найралы, хүндүткелдиги бөгүнге чедир кагагалаттынып артканы өөрүнчүг.

Феодалдыг ниитилелге херэжен чон эрге чок турган. Тывага херэженнерниң ниитилел-политиктиг хөгжүлдезинге 1917 чылда Октябрьниң социалистиг Улуг революциязының база 1921 чылда Тывага улусчу революцияның тирилээни улуг рольду ойнап турар.

1921 чылда Тыва Арат Республика (ТАР) тургустунган. Сибирьниң чурттакчыларының арга-дуржулгазындан хей чүүлдерни тыва херэженнер өөренип ап, амыдырал-чуртталгазының уг-шиин өскерттип эгелээн. Тываның бирги Конституциязын хүлээп алган соонда, херэжен чонун эргези эр улус-биле деннешкен.

ТУРН-ның чедиги съездинге херэженнер ортузунга ажыл чорудар килдисти тургускан. Кожууннар, сумуларга дасыктар (херэженнер килдистери)

тургустунуп, мурнакчы, идепкейлиг херэженнер оларны удуртуп кирипкен.

ТУРН-ның херэженнер ортузунга ажыл чорудар килдизин 1929 чылда Барыкаан Донгак удуртуп кирипкен. Херэженнер ажылы көскүзү-биле илереп эгелээн. Уруглар албан черлерин, клубтарны, эмнелгелерни, садыгларны тударынга олар киржи эгелээн.

1931 чылда бо ажылды Татьяна Шожапаевна Сат (Камова) удуртуп эгелээн. Ол үениң эртембилгилги, херэженнер шимчээшкениниң талантылыг удуртукчузу турган. Татьяна Шожапаевна ТАР-ның Моолга элчини болуп база кадык камгалал сайыдынга ажылдап чораан.

30-40 чылдарда херэженнер көдээ ажыл-агый кооперативтери, колхозтар тургусчурунга идепкейлиг киржи турган.

Тываже орус специалистер ажылдап кээп, херэженнер ортузунга интернационалчы найралды тургузуп, орус дьыды өөрениринге улуг рольду ойнаан.

Өөредилге, культура, кадык камгалал талазы-биле улуг ажылдар кылдынып, Россияның, Моолдун, Тываның өөредилге черлеринге дыка хей херэженнер эртем-билигни чедип алган. Чөөн чүк улустарының коммунистиг университетинин бирги доозукчузу Анчымаа Амырбитовна Хертек 1938 чылда ТАРН ТК-ның херэженнер ортузунга ажыл чорудар килдизин эргелекчилеп, дыка хей чаартылгаларны кылган. Удатпаанда ол ТАР-ның Биче Хуралының даргазынга ажылдаан. Советтиг Тыва үезинде ТАССР-ниң Сайыттар Чөвүлелиниң даргазының оралакчызы болуп, улуг ажылды кылып чораан.

1943 чылда ТАРН ТК-ның херэженнер ортузунга ажыл чорудар килдизин эргелекчизинге Часкым Чанмаевна Монгуш ажылдап кирипкен. Фронтуга, Кызыл Армияга дуза чедиреринге херэжен чонну кириштирип, суртаал ажылын чорудуп эгелээн. Эр улус-биле бир демей, Тывадан эки турачы

кыстар фронтуге айттаныпкан. Бөгүн бистин аравыста Ада-чуртун Улуг дайынының киржикчизи орденниң 1,2 дугаар чергезиниң, Күш-ажылчы Кызыл Туу, Күш-ажыл орденнеринин эдилекчизи, хей уругларлыг ие Вера Чүлдүмовна Байлак арат ажыл-агыйын удуртуп чоруур.

Дайынның, херэженнер шимчээшкениниң хоочуну, энерлиг ие Галина Тонмитовна Даваадор ам-даа маадырлыгы-биле аныктарга үлегер бооп, аравыста чурттап чоруу өөрүнчүг.

Республиканың Херэженнер чөвүлелин 10 чыл, профэвилдер чөвүлелин 20 хире чыл удуртуп келген Тамара Чашооловна Норбу—бир дугаар херэжен альпинист, археолог.

Херэженнер шимчээшкениниң хөгжүлдезинге дыка хей партия-совет ажылдакчылары, күш-ажылды, өөредилгениң, уран чүүлдүн, кадык камгалалының хоочуннары изин арттырып каан.

Бөгүн Тываның херэженнери эртем-билиглиг, күрүне эргелеп-башкара ажылдарда, хоойлужудулга органнарында ажылдап чоруур. Эр кижилерге деңээр, дээди эртемниг херэженнер саны хей, эртем кандидаттары 110, эртем докторлары 7 кижиге бар. Зоя Юрьевна Доржу—төөгү эртемнеринин доктору, Светлана Монгушовна Орус-оол—филология эртемнеринин доктору, Зоя Васильевна Анайбан—төөгү эртемнеринин доктору, Наталья Оюновна Товуу—психология эртемнеринин доктору, Светлана Сюрюновна Курбатская—

Уран кылыглар делгелгези.

география эртемнеринин доктору, чоокта чаа Тывадан бир-ле дугаар медицина эртемнеринин доктору атты Людмила Салчаковна Эрдыниева камгалап алган.

Чазак Даргазы Ш.Д. Ооржактын соңгулда мурнунун программаның база ТР-ниң Улуг Хуралынга Айтышкынының күүселдези дээш Күш-ажыл болгаш социал политика яамызы хоочуннарының, инвалидтерин, чединмес өг-бүлелерин, чурттаар чери чок кижилерниң амыдырал-чуртталгазынче кол кичээнгейни угландырган. ТР-ниң Чазаның доктаалдары-биле тодаргай чурттаар оран-савазы база ажыл чок кижилерни амыдыралга чаңчыктарар 30 орунуг республика төвүн, назы четпестерниң социал реабилитация төптөрүн Чеди-Хөл, Тере-Хөл кожууннарда, хоочуннарда болгаш инвалидтерге 75 орунуг төптү, Чадаанага кырганнарда болгаш инвалидтерге бажың-интернатты ажиткан.

Эрзин, Мөңгүн-Тайга, Чаа-Хөл, Чөөн-Хемчик, Кызыл, Каа-Хем, Танды кожууннарда база Ак-Довурак, Кызыл коорайларда өг-бүлеге болгаш уругларга социал ачы-дуза чедирер төптөр эки ажылдап турарын демдеглевес аргажок. Ында колдуунда херэженнер ажылдап турар.

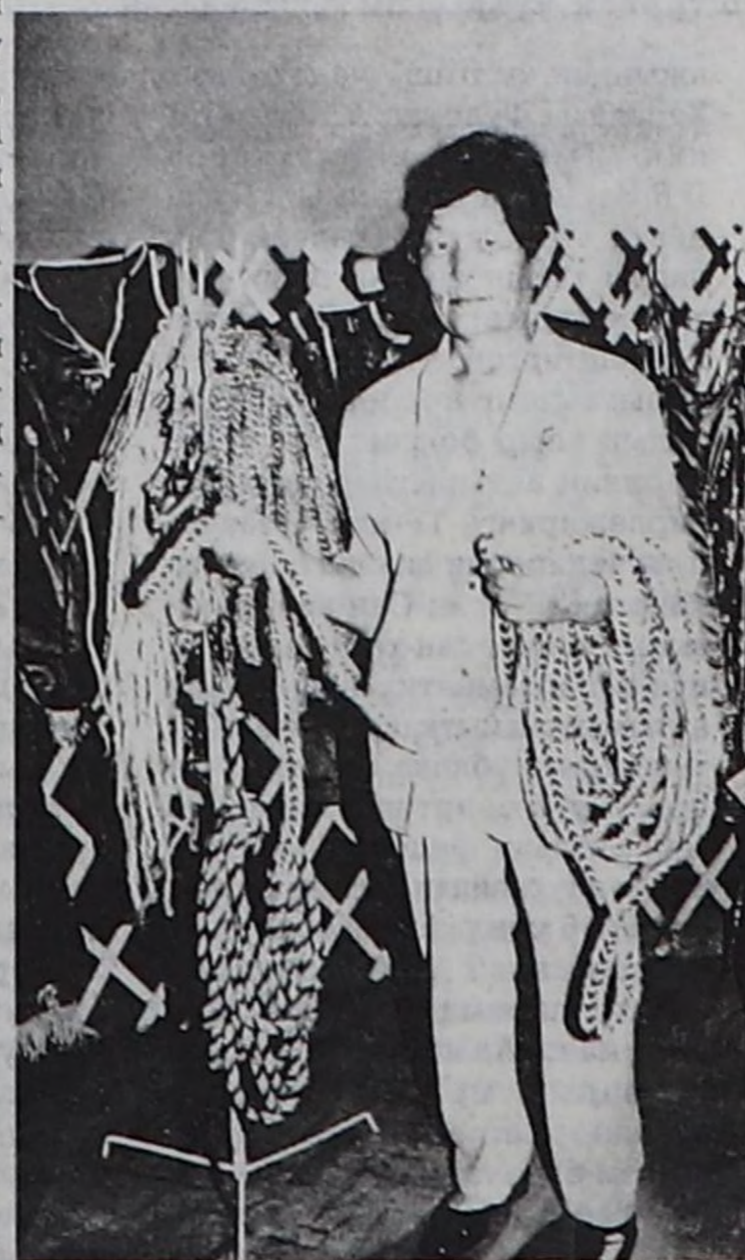
Мария Монгушовна Дамчайның удуртканы Улуг-Хем кожуунда социал ачы-дуза төвүнде инвалид, өскүс база чединмес өг-бүлелерниң уруглары эмнедип, күш-ажылга өөренип, спорттун янзы-бүрү хевирлеринге киржи, аш-чем кылырынын, аргыттынып-дааранырынын бөлгүмнеринде киржи турар.

Мария Монгушовна социал ажылдакчылар аразынга эрткен конкурстка тирилээш, Ирландия баар путевка-биле шааннаткан. Рывок экономиказының шилчилгелиг үезинде херэжен чон идепкейин көргүскен. Дыка хей кижилер бут кырынга туруп келген, өскелерге дузалажып чоруурлар. Ындыгларга «Ткани» фирманың тургузукчузу Людмила Людвиговна Вторушина, «Крис-имидж» хуу бүдүрүлгениң директору Татьяна Георгиевна Авруцкая хамааржыр.

Көдээ ажыл-агый адырындан «Меген-Бүрен» совхозтун директору Өшкү-Саар Аракчаевна Ооржак 11 чыл дургузунда совхозту удуртуп келген. Эът, ногаа кылыгларындан бүдүргөн чүүлдери дээш Людмила Николаевна Шаповалованың удуртканы улутпур комбинаның коллективи мурнакчыларның одуруунда чоруп турарын демдеглевес аргажок. Бо коллектив «100 эки барааннар», «Тываның эки шынарлыг бараан-

Хуралдаар задда шуулганың киржикчилери.

Тес-Хемден үс-шевер Э.Х. Намдал кылган чүүлдери-биле.

ЧОГААДЫКЧИ КҮШ

нары» деп Тыва база Россия чергелиг делгелгелерге шаналдыг черлерни алган.

Танды кожуунун «Революцияны чалбыжы» совхозтуң С.Шойгу аттыг бүдүрүлгезинде сүт заводунун база Би-Хем кожуунун «Кызыл тараачын» совхозтуң херэеженнерин адавас аргажок.

«Тыва хевистер» деп Раиса Акановна Хертектуң удурткан бүдүрүлгө черинин үндүрген чараш, шынарлыг хевистерин каа-даа көрүп болур.

Караа көрбестер ниитилелиниң «ВОС» деп бүдүрүлгезинин ажилын 16 чыл дургузунда Людмила Максимовна Джалов билдилгиди удуртуп, даараан чүүлдеринден 8,5 млн. рубль орулганы кирип алган.

Республика типографиязының аар-бөргө ажилын Раиса Комбуевна Ооржак 10 ажыг чыл удуртуп келген.

Бүдүн республиканы капуста, картошка-биле хандырып келген

күүселдезинче угланган.

Амгы үеде кожуун, суму бүрүзүнде херэеженнер чөвүлелдери тургустунган ТР-ниң Чазаа өг-бүлө, ие-чаш айтырылгарынче кол кичээнгейни угландырып келген. Ооң бир чижээнге Тываның бирги Президентизинин ат салганы «Ие-чашты, уругларны болгаш өг-бүлени камгалаарын күштелдирер талазы-биле бирги ээлчегде ап чорудар хемчеглер дугайында» № 1 Чарлыгын хамаарыштырып болур. Өг-бүлелерниң, уругларның чуртталга байдалын, кадыын экижидери-биле «Улуг салгал», «Тываның уруглары», «Яды-түренги чорукту болдурбазы», «Кадьк ажы-төл», «Салым-чаяанныг уруглар», «Инвалид уруглар», «Назы четпестерниң хайгаарал чок чоруунга удур хемчеглер» деп республика чергелиг программалар хүлээп алдынган. «Ниитилелге херэеженнерниң ролун бедидеринин болгаш оларның байдалын

дугайында И.Ш.Очур таныштырган.

Илеткел соонда, ТР-ниң Чазак Даргазы Ш.Д.ООРЖАК сөс ап чүве чугаалаан. Чазак болгаш парламент Херэеженнер эвилелиниң ажилын деткип, оларга дузаны көргүзүп турар. Херэеженнер шимчээшкенин бир дугаар организаптап, улуг ажил-херекти эгелзээрлерге өөрүвөс аргажок дээрзин ол демдеглээн. «XX вектиң кижилери» деп номче кирген 250 ажыг кижиниң колдуу чартык кезии—херэеженнер. 1920 чылдан 1970 чылдар чедир херэеженнер шимчээшкенинге ажилдап чораан хоочуннарывыс балалбас улуг исти арттырып каан. Оларга улуу-биле четтиргенивисти илереди ужурулгус деп, ол чугаалаан.

Амгы үениң салгалы шилчилге үезинде боттарының арын-нүүрүн чидирбээн, хоочуннарың херээн уламчылап чоруур. 10 чыл халас эртпээни моон илден-дир. Ол дээрге

парламентке Айыткалының 6-гы кезээнде бо дугайында айтып турарын Ш.Д.Ооржак чугаалааш, Тываның бүгү херэежен чонунга улуг байырлал таварыштыр аас-кежикти, чедишкенин күзөөн.

ТР-ниң Чазак Даргазы Ш.Д. Ооржактын 2003 чылдың август 4-те № 350 болгаш № 351 Чарлыктарын езугаар мурнакчыларны шаннаан ТР-ниң «Шылгараңгай күш-ажыл дээш» медалы-биле ТР-ниң Херэеженнер эвилелиниң даргазы Ирина Шекпер-ооловна ОЧУРНУ шаннаан. ТР-ниң «Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы» Хүндүлүг атты Кызыл хоорайда херэеженнер шимчээшкенинин хоочуну Анна Михайловна ЭНЮТИНАГА; Тес-Хем кожуунун херэеженнер шимчээшкенининин хоочуну Сергеенна ШОЙДУНГА; Херэеженнер шимчээшкенинин активчизи, суд органнары-биле бир демниг ажилдаар талазы-биле ТР-ниң Чазак Даргазының бүрүн эргелиг төлээзи Чодураа Түме-

политика талазы-биле оралакчызы А.Т.Конгар сөс алгаш, 2004 чыл—бүгү-делегейниң өг-бүлө чылы болур дээрзин демдеглээн. Ие-чаш камгалалының сүлде демдээн сиилбип чураан бичии хевистерни Чазак Даргазы Ш.Д.Ооржакка база музейге кадагалап шыгжаары-биле Култунга яамызының сайыды Э.А. Данзыга тутсуп берген.

Дараазында сөстү Күрүне Думазының депутаты Ч.Ч.Д. Ондар алгаш, Херэеженнер чөвүлелинге компьютерни белекке берген. Херэеженнер шимчээшкенининин хоочуннарынга ол акша шанналдарын тывысқан.

Съездини түннеп тура, эки ажилдыг херэеженнер чөвүлелдерин шаннаан. Оларга Чөөн-Хемчик, Кызыл, Улуг-Хем, Барыын-Хемчик, Бай-Тайга кожууннары хамаарыштырып болур. 100 ажыг Херэеженнер ажилыга идепкейлиг киришкеннерни ТР-ниң херэеженнер эвилелинин Хүндүлүг бижиктери-биле шаннаан. Дыка хөй херэеженнер Надя Рушеванын чуруун сиилбип кылган хевистер, юбилейлиг сумкалар-биле шаңнаткан.

Херэеженнерниң уран кы-

Кызыл кожуунун Кара-Хаакта ногаа бригаданың Светлана Бегзиевна Салчак удуртуп, 2002 чылда 120 тонна капуста, 5 тонна морковь, 5 тонна свекланы ажаап алган.

Каа-Хем кожуунун Бүрен-Хемде 236 өг-бүлө ногаа ажаалдазында ажилдап турар. Олар 40 га черге картофельди, 15 га черге капустаны, 9 га черге еске ногаа аймаан тарып олурткан.

Кат плантациязының мастери Надежда Федоровна Медведева 36 га черде чыжыргананы, 12 га черде вишня, малина, инекаараны тарып олурткан.

«Күш-ажыл кижини чемгерер» деп, үлегер чугаа бар. Херэеженнер чөвүлелдеринин кол сорулгаларынын бирээзи—уругларны, ажил чок херэеженнерни ажилче хаара тудуп, оларга боттук дузаны чедирери. Республиканың Херэеженнер чөвүлели «Мен шыдаар мен» деп акцияны чарлаан. Ооң түннелин бо чылдың октябрь 1-де үндүрер.

Республикадан дашкаар ажилдап, чурттап чоруур херэеженнерге чоргаарланмас аргавыс чок Сайын-Хөө Намчылак—өске чуртта, Надежда Красная Москвада төрөөн Тываның ырлап чоруурлар. Саида Сичек Польшада Тываның дугайында чуруктарны чуруп чоруур.

Республиканың Херэеженнер чөвүлели 1993 чылда ТР-ниң Херэеженнер эвилели кылдыр эде тургустунган. Бо дээрге республикада эң улуг хөй-ниити организациязы болуп турар. Ооң ажил-херэе херэеженнерниң ниитилел-политиктиг билин бедидеринче, ниитилелге оларның ролун база ат-алдарың көдүреринче, оларның чуртталга байдалын экижидеринче база ТР-ниң Чазааның херэеженнер айтырылгарының талазы-биле үндүрген доктаалдарының, программалыг документтеринин

экижидеринин сорулгалары» деп Доктаалды Чазак деннелинге ажилдап кылгаш, хүлээп алган.

Тывага херэеженнер шимчээшкениниң 75 чыл база Херэеженнер чөвүлелиниң 10 чыл оюн уткуп тура, баштай кожууннарга конференцияларны эрттирип, херэеженнер чөвүлелдеринин ажилын түннээ. Апрель 19-21 хүннеринде «Тыва—бистиң өргээвис» деп уран чүүл көрүлдээзинин республика чергелиг фестивалы болуп эрткен. Бүгү-делегейниң уруглар камгалалының хүнү — Июнь 1-де «Уругларга — тайбың» деп ачыдуза марафону болуп эрткен.

2000 чылда Москва хоорайың база ТР-ниң Чазааның дузаны-биле «Азия төвүнүң херэеженнери» деп чурук каасталгалыг, өңнүг, барымдаалыг альбом орус, тыва, англи дылдарга чырыкче үнгөн.

ТР-ниң Чазаа «Маадыр ие» деп хүндүлүг атты тыпсыр дугайында тускай Доктаалды хүлээп алгаш, Улуг Хуралче бадылады-биле чоруткан.

ТР-ниң бирги Президентизи, Чазак Даргазы Ш.Д.Ооржакка, Чазак Даргазының социал политика талазы-биле оралакчызы А.Т.Конгарга Тывага херэеженнер шимчээшкенин ажилынче сагыш салып турарыңа өөрүп четтиргенин И.Ш.Очур илереткен. Ол ышкаш Улуг Хуралдың Төлээлекчилер палатазының комитет даргазы С.М.Ооржакка, Хоойлужудулга палатазының комитет даргазы Т.Б.Кууларга, Күш-ажыл болгаш социал политика яамызының сайыды В.С.Очур-оолга, Күрүне Думазының депутаты Ч.Ч.Д.Ондарга болгаш өскелерге-даа хамаарыштыр чылыг, чымчак күзээшкенинни кылган.

2004 чылда республика, херэеженнер шимчээшкенин дугайында ном база документалдыг фильм чырыкче үнеринин

түннелдерин, чедишкенинниң, частырылгарың үезидир деп, Ш.Д.Ооржак демдеглээн.

Россияның хөй нациялыг чону бир демниг ажилдап чоруур. РФ-те 60 ажыг, ТР-де 16 политиктиг партиялар, каттыжышкыннар бар. Политиктиг аadaanжылга турары дээр-ле, чедишкени-дир деп, ол чугаалаан. Хостуг чугаалаарыңа кижигүрүзүңге эргени берген. Эрге-чагырганың кандыг-даа чадазын шүгүмчүлөп, сөстү хостуг чугаалап болур.

Чуртталганың уг-шин кижиге боду тып, кааа чурттаарын боду шилип ап турар. Уругларның аарыг-аржык төрүттүнеринин, өлүр чоруунун дугайында айтырылгар чидии-биле тургустунганын ол айтырган. Бисте инвалид уругларның саны хөй. Генетика талазы-биле чүгү кылзыйысса чогуурул деп айтырыг бисти дүвүредип турар деп, ол демдеглээн.

ТР-ниң Чазаа социал адырже, экономикаже, ажил чок чорукче, яды-түренги байдалче улуг кичээнгейни салып турарын Ш.Д.Ооржак чугаалаан. Мурнувуста сорулга—2010 чылга чедир ниити продукцияны 2 катап көвүдедири көрдүнгөн. Кирпич заводу, бажың тудар комбинат ажилын чаартып турарыңа ол доктааган.

Чазак херэежен чонну деткиринге кезээде белегин ол чугаалаан. Удавас Россияның составыңа Тываның каттышканын 60 чылын, Кызыл хоорайың 90 чылын демдеглээр бис. Ол дээш хөй ажилдар кылдынып турарын ол айтырган.

Эки чүүлдер-биле чергелештир четпестерге Ш.Д.Ооржак доктааган. Арагалаар чорук, наркомания, херэеженнер ортузунга кем-херек үүлгедир, тоянчы чоруктарның эвээжевейн турарын ол демдеглээн. Чазак Даргазының

төөвөна ДОНГАККА тывысқан.

ТР-ниң Чазак Даргазының Хүндүлүк бижии-биле Кызыл хоорайда «60 хар ашканның клубтуң даргазы Мария Ивановна ЛУИЗОВАНЫ; Барыын-Хемчик кожуунунун херэеженнер шимчээшкенининин хоочуну Валентина Максимовна КИЛЧЕННИ; Республиканың № 1 эмнелгезинде эмчи сестразы Седенмаа Монгушевна ХУУРАКТЫ; Тожу кожуунда «Өдүгөн» төрөл аймактың иви кадарчызы Сайзана Чашооловна КОЛДУ; Кызыл хоорайда № 10 школада социал педагог Любовь Николаевна ТАБАЕВАНЫ шаннаан.

Шаңналдарны ТР-ниң Чазак Даргазы Ш.Д.Ооржак байырлыг байдалга тывысқан.

Чазак Даргазының социал

лыгыларын делгелгезинге 1-ги черни Бай-Тайганың, 2-ги черни Чөөн-Хемчик, Каа-Хем кожууннарының, 3-кү черни Сүт-Хөл кожуунунун херэеженнери чаалап алган. Оларны Хүндүлүк бижик, дипломнар-биле шаңнаан.

Аш-чем кылыгыларын делгелгезинге 1-ги черни Барыын-Хемчик, 2-ги черни Би-Хем, Каа-Хем кожууннарының, 3-кү черлерни Танды, Сүт-Хөл кожууннарының, 4-кү черлерни Эрзин, Чөөн-Хемчик кожууннарының херэеженнери чаалап алгаш, тускай дипломнар-биле шаңнатканнар.

Арыннары Р. ЧАВЫНЧАК белектээн.

В.Балчий-оолдун чуруктары.

ТР-НИҢ УДУРТУЛГАЗЫНДА – ХЕРЭЕЖЕННЕР

Чазак Аппарадында:

Чазак Даргазының 8 оралакчыларын социал политика талазы-биле оралакчызы — херэежен кижиге. Ол дээр-ге А.Т.Конгардыр. Чазак аппаратазының удуртукчуларының 3-ү — херэеженнер.

Чазак Даргазының Канцелиярында:

45 харысгалгалыг ажилдакчыларның 22-зи — херэеженнер.

Төлээлекчи органнарда:

Улуг Хуралдың Төлээлекчилер палатазында 9 комитет даргаларының 4-ү — херэеженнер.

Хоойлужудулга палатазында 3 херэежен депутат, 66 харысгалгалыг ажилдакчыларның 29-ү — херэеженнер.

ТР-ниң 20 яамыларында:

24 херэеженнер удуртукчу албан-дужаалда, ооң иштинде 4 сайыг, 24 оралакчы сайыттар бар.

9 күрүне комитеттеринде:

Статистика комитетинин удуртукчузу — В.Д.Талтаева, 3 күрүне комитеттеринин оралакчылары — херэеженнер.

Республиканың 74 албан черлеринде:

Удуртукчу албан-дужаалда ниитизи-биле 48 херэеженнер ажилдап турар.

Кожууннарда:

18 кожуун чагыргазының даргаларындан 1 херэежен кижиге—Эрзин кожуун чагыргазының даргазы А.Ч.Комбу.

Кожуун чагыргаларының даргаларының 16 оралакчылары—херэеженнер.

Чазактын кожууннарда, Кызыл, Ак-Довурак хоорайларда 18 девискээр эргелелдеринин удуртукчуларының 4-ү — херэеженнер.

АЙЫЫЛ ЧОК ЧОРУУН ХАНДЫРАР

Тыва Республиканың Иштики херектер яамызының сайыды С.П.Аренин республиканың массалыг информация чепсектериниң журналистери-биле парлалга конференциязын дүүн, август 11-де, эрттирген.

ТР-ниң Иштики херектер яамызының сайыдының оралакчыларында чаа кадрлар ажилдап эгелээнин ол дыңнаткаш, оларны журналистерге таныштырган. Олар болза хөй-ниити айыыл чок чорук милициязынын начальниги Владимир Байкара, кадрлар талазы-биле Михаил Данилов, экономика, үндүрүг кем-херектериниң талазы-биле Александр Климов.

Ооң соонда сайт республикада кем-херек үүлгедишкениниң байдалын чугаалап берген. Байырлалдар көвүдээни-биле база чайгы дыштанылга үези болганындан кем-херек үүлгедишкени ниитизи-биле нарын болуп арттышаан. Эрткен чылдың бо үезинге деңизерге, аар болгаш онза аар кем-херек үүлгедишкени ниити республикада бичи кызырылган. Боомонгу ажылгап тургаш, кем-херек кылыгы ийи катап эвээжээн. Ындыг-даа болза бо чылдың эрткен чеди айында бүртүктөкөн кем-херектин саны эрткен чылдың ол үезинден көвүдээн. Ылаңгыя хамаатыларны үптөп дээрбедээр, өскениң өңчүзүн оорлаар, хулиганнаар төлөп чок кижилерниң саны өскен. Чөөн-Хемчик, Улуг-Хем, Сүт-Хөл кожууннарда, Чадаана, Ак-Довурак хоорайларда бо талазы-биле байдал нарын болуп арткан.

Назы четпестерниң корумчурум үрээри дүвүречиг болуп турар. Ооң кол-ла чылдагааны ада-иени уругларын доктаамал хайгааралга албайн турарында болуп. Ол ышкаш хөй-ниити оларнын-биле ажылды сулараткан. Мооң чылдагаанындан назы четпестерниң кем-херек үүлгедери өскөн. Оларнын холундан 16 кижиде амы-тынындан чарылган. Назы четпестер-биле ажылды күштөлдирип чорударынче кол кичээлгейни сайт угландырган.

Наркотиктиг бүдүмелдерни ажылдаар чоруктар республикада эрткен чылдың деңгелинде көвүдээ, ооң-биле чергелештир кем-херек үүлгедери өскөн. Ооң-биле демиселди ИХЯ наркомафияга удур ажыл чорудар чаа комитет-биле кады бир демниг чорудуп турарын Сергей Пет-

рович чугаалаан.

Чоннун арагалаар чорук республикада чавырылбайн турар. Ооң чылдагааны-биле эзирек кижилерниң кем-херек үүлгедир чорук хөй болуп арттышаан. Шынары багай арга аймаан Тываже чажыды-биле кири сөөрткөш, оларны садып-сайгарып турар "адрестер"-биле демиселди иштики херектер органнары күштөлдирген. 150 тонна шынары багай спиртни хавырган, 35 херекти оттурган. Хамаатыларның төрелдерин, эш-өөрүн чыып алгаш, өг-бүлезинге арагалаар чорук нептергей болу берген, шак ындыг хөглээшкин-

Парлалга конференциязы

ниң түннелдери өөрүнчүт эвес, ол кем-херек үүлгедир чорукка чедирип турар. Ооң саны бо чылдың эрткен айларында 28 хуу өскөн. Эзиртир арага ижип алгаш, корум-чурум үрөп турарларнын саны Барыын-Хемчик, Мөңгүн-Тайга, Өвүр кожууннарда, Ак-Довурак хоорайда өскөн.

Республиканың девискээринге кем-херек үүлгедишкениниң чавырылдырар болгаш болдурбас дээш иштики херектер органнарынын моон соңгаар ап чорудар кемчеглеринге сайт доктааган. Бирги ээлчегде, милиция ажылдакчыларынын даандырған ажыл-херээнге харысалгазын бедидери чугула деп санаан. Оларнын хөй-ниити-биле харылзаалыг, бир демниг хөделирин чедип алыр. Сумуларда, суурларда, хоорайларда эки тураның улусчу дружиналарын тургускан деп санап-даа турар болза, оларнын ажылын эки органнарастып шыдаваан, боттук дузаны чедирбээн. Черчерлерде тургускан хөй-ниити чөвүлелдери ажылдавайн турар. Сумулар, кожууннар чагыргалары корум-чурум үрээр чоруктар-биле шыңгы демиселди чорудар хүлээлгезин кошкак боттандырып келгенин четпес деп, сайт санаан. Ылаңгыя участок шагдаларынын ажылдаарына, чурттаарына таарымчалыг байдалды чедир тургузуп шыдаваан, олардан

негелде кошкак, боттук дуза чедирбейн турар. Кем-херек үүлгедир, арагалаар, оорлар чоруктар-биле демиселди милиция органнары чон болгаш хөй-ниити-биле бир демниг чорудар болза, эки түннелдери чедип ап болурун Сергей Петрович айыткан.

ТР-ниң Иштики херектер яамызынын хөй-ниити айыыл чок чорук милициязынын начальнигиниң оралакчысы В.И.Захаров Республика Хүннүнүң болгаш Наадым байырларынын хүннеринде ооң киржикчилериниң айыыл чок чорук талазы-биле чүнү кылырын журналистерге таныштырган.

Милиция ажылдакчылары моон мурнунда чылдарда улуг байырлалдарны эрттиреринге киржип, чыылган чоннун айыыл чок чорук камгалаар талазы-биле биче эвес арга-дуржылы чедип алган, ону ажылдагылашаан, бо чугула ажылды улам шыңгырадыр кемчеглерни алырын ол эгезинде чугаалаан. Байырлал хүннеринде шагдаа ажылдакчылары дүн-хүн чок боттарынын хамаарышкан участоктарынага дежурныйлар. Оларнын саны 25 хуу көвүдедир. Шагдаалардан аңгыда, шериглерни бо ажылга хаара турар. Хөй чон чыгыр черлерни баш бурунгаар хынап көөр ажылды организастаар. Байырлалдын программасында кирген кемчег бүрүзүнүң болуп черинде харысалгалыг эштерни быжыглаан, олар аңаа корум-чурумну камгалаар, айыыл чок чорукту хандыраар. КАИ ажылдакчылары бодунуң ажылын күштөлдирер, автомашиналарнын шимчээшкининиң чурумун шыңгырадыр, ынчангаш айыыл чок чорукту хандыраар бүгү-ле кемчеглерни алыр. Кожууннардан келир делегацияларнын айыыл чок чорук хандыраар-биле оларны КАИ-нин тускай машиналары үдеп чорук.

Байырлалга киржири-биле келген хөй санныг чоннун айыыл чок чорук хандыраар дээш бүгү кемчеглерни республиканың иштики херектер органынын ажылдакчылары алырын түннелинде В.И.Захаров чугаалаан.

С.П.Аренинден болгаш ооң оралакчыларындан хөй санныг айтырыгларны журналистер салган, оларга чогуур харыларны алганнар.

Таан-оол ХЕРТЕК.

САНКТ-ПЕТЕРБУРГУТН ХҮННЕРИНГЕ

Санкт-Петербург биле Тыва Республиканың аразында эртем болгаш культура харылзааларын быжыглаар сорулгалыг Санкт-Петербургтун Хүннерин Тывага август 12-ден 16-га чедир эрттирер. Ооң киржикчилери август 12-де Кызылга чедип келир. Ооң составында РФ-тин Культура яамызынын харысалгалыг ажылдакчылары, Санкт-Петербургтун эртемденнери, артистери болгаш өскелер-даа кирип турар. Оларнын-биле кады РФ-тин Федералдыг Хуралынын Федерация Чөвүлелинде Тыва Республиканы төлээлеп турар сенатор Л.Нарусова чедип келир.

Санкт-Петербург Хүннериниң байырлыг ажыдышыкыны август 13-те болур. Хүннериниң программасында эртемденнер, культура ажылдакчыларынын ужур-ажылгалары, артист Михаил Боярскийниң концерти, Санкт-Петербургтун чурукчуларынын делгелгези, аалчыларнын Би-Хем кожуунда "Аржаан-2" базырыкты барып көөрү болгаш өске-даа кемчеглер кирип турар. Оон аңгыда келген аалчылар Республика Хүнүнге болгаш Наадымга тураскааткан байырлал кемчеглеринге база киржирер.

Бистин корр.

СПОРТ

ЧАҢЧЫЛ БОЛУ БЕРГЕН

Хөй-ниитиниң болгаш спорттун көскү ажылдакчызы чораан "Тыва Республиканың алдарлыг ажылдакчызы" хүндүлүг аттыг эдилекчизи Владимир Хертек-вич Сүге-Маадырнын чырык адынга тураскааткан спортчу байырлал Бай-Тайга кожуунун Тээли суурнун Владимир Сүге-Маадыр аттыг стадионга болуп эрткен.

Бай-Тайга кожуунун тус черниң Төлээлекчилер хуралынын даргазы Сергей Салчак байырлалды ажыткаш, В.Х.Сүге-Маадырнын ажылынын, амыдыралынын дугайында допчу чүве чугаалаан. Байырлалдын тугун В.Х.Сүге-Маадырнын уйнуттары. Москва өөренип турар Россиянын сумо хүрешке бодунуң деңгизинге бо чылдың чемпиону Айдын Монгуш, Москва хоорайнын костуг хүрешке сес дакпыр чемпиону Саян Монгуш олар көдүргөн.

Байырлал ынчаар эгелээн. Эң-не көрүштүг маргылдаа 64

мөгениң хүрежи болган. ТР-ниң спорт комитединиң ажылдакчызы Адар Куулар хүреш эгелээ, мурнунда тыва хүрештин дүрүмүндө өскерилгелери спортчуларга таныштырган. Бо маргылдаага Барыын-Хемчик, Чөөн-Хемчик, Сүт-Хөл, Өвүр, Улуг-Хем кожууннарнын, Кызыл хоорайнын шыырак мөгелери киришкен. Спортчу маргылдааның түннелинде Улуг-Хемнин мөгези Санган-оол Ооржак шүүлгеш, өңүг телевизор-биле шаңнаткан.

Ол ышкаш хол бөмбүүнге, баг кагарына, тенниске, шыдыраага маргылдаалар болуп эрткен.

Бо солун спортчу байырлал үш чыл улаштыр эртип турары бо. Тээли суму чагыргазы, ооң даргазы Александр Сүге-Маадыр акызынын чырык адынга тураскааткан спортчу байырлалды организастыг, солун эрттирген.

Көк-оол САЛЧАК.
Бай-Тайга кожуун,
Тээли суур.

14-ТҮҢ 8-ИН

Абакан хоорайга бо чылын чээрби дугаар эртип турар чаңчыл болган "Саянар" деп шыдыраа маргылдаанын Сибириниң 150 спортчулары киришкен. Тывадан Кызыл, Чадаана хоорайлардан, Тожудан улугбичи 20 шыдыраачылар киришкеш, келген. Команданың эң аныяк киржикчилери улуг чедишкенингерлиг чанып келгенер. 9 болгаш 10-11 харлыг бөлүктөргө олар 14 шаңналдыг черлерниң 8-ин чаалап алганнар. Ол дээрге Баир Бадарчы, Идам

Ичин-Норбу, Костя Кан, Артыш Ондар (Кызыл), Чаяна Чигжит (Тожу) олар.

Абакан хоорайнын мэриязынын деткип эрттирив турары маргылдаага улуг улус аразынга эрткен чылгы чемпион Красноярскиден спорт мастери Владислав Михель тииттэн. Тываның шыдыраачыларындан спорт мастериниң кандидаттары Леонид Мохов, Долаан Салчак эки киришкенер.

Николай ШИШИГИН.

СӨӨЛГҮ ШАКТА

◆ Россиянын Президентизи В.Путин Украинаның президентизи Леонид Кучманьың 65 харлаанынга холбаштыр байыр чедирген телеграмманы чоруткаш, ийи чурттун аразында найыралдыг болгаш экономиктиг харылзааларнын моон соңгаар улам калбарарына идегелин илереткен.

◆ Бо хүннерде Иракта турар америк шериглерни Россияга бүдүргөн чепсек—Калашниковтун автоматтары-биле чепсеглеп эгелээн, чүге ындыг автомат бооларны Ирак шеригни чепсеглээри-биле эндере садып алган турган. Америкадан чепсек сөөртү-

рүнге чарыгдалды кызырары-биле россия автоматтарны ажылгап эгелээн.

◆ Россия Федерациязынга Күш-культурунун хүнүн демдеглээн. Чурттун Күш-культура болгаш спорт комитединиң даргазы Вячеслав Фетисовтун дыннатканын езугаар алырга, амгы үеде 14 миллион кижиде спорт-биле доктаамал кичээлдеп турары илерээн.

◆ Россиянын аңчыларынын 400 делегаттыг спартакиадазы Иркутск хоорайга эрткен. Аңчыыттарнын делгелгезин улуг сонуургалды болдурган. Сибириниң аңчы ээрер ыдынын энииниң өртээ 2 муң доллар болган.

◆ Санкт-Петербургта Касимово аэропортка янзы-бүрү мотоциклдер көрүлдезинге Прибалтиканың, Украинаның төлээлери киришкен.

◆ Азербайджанның президентизи Гейдар Алиевтин кадынын байдалы нарын бооп арттышаан. Турцияга эмнеткен соонда ол чуртунче эеп келгеш, президент сонгулдаларына киржир турган. Ынчалза-даа кады экиживээнинден Америкаже ужуп чоруй барган. 80 харлыг Г.Алиевтин чүрээ солууру чыгы деп, америк агентилелдер дамчыткан.

◆ Америк шериглерниң Афганистандан Гуантано ортулукта аппарат талибтериниң аразында россия 8 хамааты киргени илерээн. Олар шийткел

соонда Россияже эеп келирин бодавайн турар кижилер болган.

◆ Калининград областа эргижирээн ракета одаар чүүлүн узуткаарын эгелээн, оларны бээр сөөрткөш узуткаар дээрге Литва ол чүктерни бодунуң девискээрин тавартыр эрттирерин чөпшээрэвээн.

◆ АКШ «соок дайын» үезиниң химиктиг чепсээн узуткап эгелээн. Кижилерниң нервизин үрээр М-55 деп элээн каш ракетаны узуткаан.

◆ РФ-тин Чазза Сонгу Осецияга чазылдырышкына качыгдан хамаатыларга көргүскен компенсация хөреңгизин шин чарыгдарына шыңгы контроль тургузарын ук субъектиниң удуртукчуларына сүмөлээ.

◆ Бразилиянын найысыла-лында кара-бажындан хоругдалга чыткан 84 кижиде дезип үнгөн. Оларнын чүгле чаңгызын туткан.

◆ Дөрт чыл бурунгаар Бараев баштаан дээрбечилер Дагестанның 4 суурун күш-биле ээлеп алгаш, эвээш эвес хамаатыларнын амы-тынынга четкенер. Ындыг чорукту катап болдурбазы-биле бо хүннерде республикада серемчилди күштөлдирген.

◆ РФ-тин саң-хөө сайыды Алексей Кудрин 2004 чылда күрүне бюджетиниң телевиделин тургузуп доосканын, ону ийи неделя эртерге, Күрдума депутаттары таныжып болурун журналистерге дыннаткан. (АГЕНТИЛЕЛДЕР МЕДЭЛЕРИНДЕН).

Хелин башкы Лопсан Тубтенниң болгаш
организастиг Комитеттиң КАЛАЧАКРА өөредиин
Тывага эрттирер дугайында Тываның мурнундан
Тыва Республиканың Камбы-лама эргелелиниң
болгаш сарыг шажын чүдүкчүлериниң Тываның
бүгү чонунга

КЫЙГЫРЫЫ

Тываның хундүлүг чону!
Бо чылдың сентябрь 3-тен
13-ке чедир сарыг шажынның
база бир Чырыткылыг Башкызы
IX дугаар Богда-Гегээн Чесун
Дамба Тываның Кудукту чонунга
КАЛАЧАКРА өөредилгезин
бээр деп турар.

кижилерниң аразында оорлаар,
арагалаар, багай чаңылдарга
сундугар чоруктар көвүдөп
турар. Мындыг хевирлиг багай
чаңылдардан Тываның
чурттакчы чону адырлып алзын,
бистин чуртувуска бойдустан
хай-халалтары: өрт, кандаашкын,
үөр-чайык болбазын дээш,
Чырыткылыг IX Богда-Гегээн
башкы КАЛАЧАКРА өөредиин
эрттирер дээш Тывага сентябрь
айның эгезинде келир.

Калачакраны эн дээди эртем-
билгилг башкылар -Чырыт-
кылыг XIV Далай-лама Башкы,
Панчен-Лама болгаш Богда-
Гегээн башкы чүдүкчүлөргө
бараалгадып, өөредип, ону бээр.
Кандыг-бир чуртка кижилерниң
хүн бүрүдө амыдыралының
талаларынче өскерлишкннер
болуп турда, азы хамчыктыг
аарыг, бойдустан хай-халавы
болганда, Калачакра өөредии
оларны экирттип, орталандырып
аарынга аажок дузалыг болуп
турар.

ден улус хилинчекке, човуланга
таваржып чоруур. Човуланга
таварышпас дизе, өске амылыг
амытаннарга хора чедирбес
болза эки. Өске амылыглар база
силер ышкаш аас-кежиктиг
чурттаар ужурлуг, ынчангаш
мындыг улуг өөредигни эртти-
рери көрдүнүп турар.

Мындыг улуг делегей чер-
гелиг хемчегни эрттиреринге
спонсорлап, акша-төгөрик
талазы-биле дузалажырга,
бистин бизнесменнеривистин,
сайгарлыкчыларның ажыл-
херээ оон-даа шуудаар.

Тыва Республиканың Чазак
Даргазының Канцеляриязы
ИНН 1701033172
КПП 170101001
Л/с 4060381030002000222
В Банке ОАО АБ "Народный банк
Республики Тыва"
БИК 049304735
ИНН 1700000350
Кор/счет 30101810500000000735
Телевирниң сорулгазы "Эки тура ачы-буяны"

2003 чылдың сентябрьда Калачакраны
ыдыктаарын эрттирериниң
ПРОГРАММАЗЫ
Август 31-де болгаш сентябрь 1-де Калачакра мандалазын
тургузар черни шилип ап ыдыктаары (Намгыал хүрээзинден 10
лама киржир).
Сентябрь 2-де—Калачакра мандалазын тургузуп эгелээри.
Сентябрь 3, 4, 5 хуннеринде—Халга Джецун Дамба
Ринпочениң баш удур өөредии.
Сентябрь 6-да -Калачакра мандалазын тургузары.
Сентябрь 7-де Калачакраның езулал танцызын Намгыалдын
ламалары күүседир.
Сентябрь 8-те Калачакрага белеткел ыдыктаашкыны.
Сентябрь 9, 10-да—Калачакрага кол ыдыктаашкын.
Сентябрь 11, 12-де—Калачакраның мандалазын көөрү.
Сентябрь 13-те Калачакраның мандалазын бузуп арыглаары.

БЕДИК
ШАҢНАЛДАР-БИЛЕ!
Тыва Республиканың Чазаа-
ның Даргазы Ш.Д.Ооржактын
2003 чылдың август 7-де № 353
Чарлыын езугаар тудуг талазы-
биле ачы-хавыязы болгаш хей
чылдарда үре-түннелдиг ажылты
дээш тудугжуларны шаңнаан.
Тыва Республиканың
Чазак Даргазының Хундүлөп
бююки-биле
№ 48 тудуг эргелелинде
штукатур-маляр Ольга Даваа-
евна ХЕКЧИНИ;
«Тудуг салбыры» КУБ-та
штукатур-маляр Челээш Эрес-
ооловна КУУЛАРНЫ;
«Школачы» КХН-де шу-
катур-маляр Мария Никола-
евна СЕВРЮГИНАНЫ шаң-
наан.
Хей чылдарда тудуг мате-
риалдары бүдүреринге ачы-
хавыязы болгаш ак сеткилдиг
ажылты дээш
ТР-ниң Чазак Даргазының
Хундүлөп бююки-биле
«Тыва даг-дүгү» КБК-ның
арыглал фабриказының ди-
ректору Николай Очур-
оолович САРЫГЛАРНЫ;
«Тыва даг-дүгү» КБК-ның
арыглал фабриказының кол
специализи Любовь Күжүгет-
овна ОЧУР-ООЛДУ шаңнаан.

Чаргылыг бажыңга хамаарыштыр

ХООЙЛУ ЕЗУГААР
ШИИТПИРЛЕТТИНГЕН

Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш.Д.Ооржак
Кызылдың Спутник сурунда мурнунда аныктарның
чуртталга комплекзиниң (АЧК-ның) тудуп эге-
лээни, амгы үеде Тыва Республиканың күрүне өнчүзү
болуп 141 өг-бүле чурттаар бажыңның дугайында чөвүлөп
хуралды эрттирген. Республиканың тудуг организаци-
яларының, хоойлу-дүрүм камгалаар органнарының
харьысалгалыг ажилдакчылары аңаа олурушкан.

Эрткен чүс чылдың тозан
чылдарының эгезинде ССРЭ-ниң
Чазаа аныктарны чуртталга
бажыңнары-биле хандырап со-
рулга-биле аныктарның чурт-
талга комплекстерин тургус-
каш, аныктарга чуртталга ба-
жыңнарын тудар ажилды орга-
низастан чоруткан. Тывага база
ыңдыг организацияны тургускан,
ооң кежигүннери Спутник
суурга 141 өг-бүле чурттаар ба-
жыңны тудуп эгелээн. Удаваанда
ССРЭ буступ дүшкен, тудуг
соксаан, бажың ээ чок арткан,
шуут кагдынган.

Хамааржыр дээш маргылдаалыг
айтырыг көдүрүп келген. Юрис-
тер хынап көөрге, бажың оларга
хамааржыр хире үндезин чок,
организацияның уставы безин
бүрүттөтпүмүн болган. Бажың
ажыгдалга кирер чоокшулай
бээр, маргылдаа улам чидиг-
ленген. Бо чылдың февраль 2-де
АЧК-ның кежигүннери бис деп
адаттынган 68 өг-бүле күш-биле
бажыңче көжүп кире берген.
Оон бээр Чазак биле мурнунда
турган АЧК-ның кежигүннери-
ниң аразында удур туржуушкун
эзелээн.

гуржулга чедип алдынмаан. Ону
Чазак шийтпирлеп шыдаваан.
Маргылдаалыг айтырыгны чүгле
суд хоойлуга үндөзилээш, төнчү
түннелди үндүрөп болу берген.
Ынчангаш республиканың капи-
тал тудуг эргелели бо маргыл-
дааны шийтпирлеп бээр-биле
Кызылдың федералдыг район
судунче билдиришкнни кири-
ген. Бо херекти суд хоойлуга
дүүштүр бүгү талагы сайгарып
көргөш, бо бажың мурнунда
турган АЧК-ге хамааржыр кан-
дыг-даа үндезини чок, ол Тыва
Республиканың күрүне өнчүзү
болуп деп шийтпирни үндүргөн.
Судтун шийтпирин чүүлдүг деп
санааш, ТР-ниң Дээди суду
бадылаан. Бажың дугайында
маргылдаалыг айтырыг үзе
шиитпирлеттинген.
Тыва Республиканың Юсти-
ция херектериниң талазы-биле
яамының сайыды А.А. Язев судтун
шийтпириниң дугайында дыңна-
дыгы хуралга кылган. Бо
бажыңга хамаарыштыр Чазактын
чорудуп турган ажилы чөптүг, ол
бажыңче күш-биле көжүп
киргеннер буруу херекти
кылганын ол дыңнаткан.

чуртталга бажыңнарының тала-
зы-биле комиссиязының даргазы
Б.Д. Байыр-оол сөс алгаш,
бажыңны кара туразы-биле
ээлеп алганнар күрүнеге 2 млн.
800 муң рубльдиң когаралын
чедиргенин, оларның чурттап
турган бажыңнарын септээринге
хей акша-көпөк үнерин
чугаалаан.

Таан-оол ХЕРТЕК.

Санкт-Петербургтун хуннери — Тывага

УРАН ЧҮҮЛДҮҮН КӨРҮНЧҮҮ

1963 чылдың чайынында Ленинградтын театр институтунун башкылары Лидия Гаврилова биле Александр Баранов олар Тывага кээп, ук институтка өөренип болгу дег салым-чаянныгыларны ийи неделя дургузунда шилип келген. Нева хемниң эриинден келген башкыларга тыва театрын режиссерлары С.Майер, И.Забродин болгаш драматург артист В.Кок-оол боттуг дузаны чедиргеннер. Эң ылаңгыя башкы Лидия Григорьевна Гаврилова шыналданы шыңгыы чоруткан. Чүге дээрге ол бистерни боду башкылап доостурар болгай. Россияның сурагылгы театр, музыка болгаш кино институту — Моховая-34-тун ыдык эжиин он үш тыва оолдар, кыстар ажыдып киреринге белен. Бистерниң салым-чолу-вусту Россияның улустуң артизи, СССР-энин ТЮЗ-тун аныяк көрүкчүлөр театрының баштайгы үнделикчилеринин бирээзи, профессор, драматург Леонид Федорович Макарьев база манап турган.

Ынчан бир-ле дугаар Тывадан адырлып, Саянны ашканым ол. Абаканга хондур келгеш, паровоз-биле Москваже халкан бис. Сибиринин төнмес-батпас, көктүг-шыктыг чавызаажы... Демир-оруктун чаңгыс аай чайганы чайгы бойдус аразыбиле шымнып органзыг.

Хонуктар каранайнып эртип турган, Урал... Паровоз ында хаая ыяңгылыг "бустап" чораан. Хоорту уйгу-дыш солчуп, эртенкежээ билдинместеп, хол шагы "жегелеп" эгелээн.

Москвага хүн ашкалак чорда, "Ленинград" вокзальнга дүштү-вүс. "Ленинградче кезээкинин он шакта электричка-биле чоруур бис" — деп, удуртукчувус Иван Тоолоевич Комбу чугаалады. "Электричка" деп сөс бажымга база дораан-на "чык" диди. Чүге дизе ынчан паровозтарны амгы үениң техниказыбиле чоорту солуп турганы ол.

Москва биле Ленинград аразынга поезд барык-ла хондур чоруур болду. Орукка дүне чораан болгаш колдуунда удуп эртим. Ам-на дүжүм эвес, Ленинград боду бо-дур!... Ону чүгле кино-чурук, ном-сеткүүден башка, карак-биле көрген эвес. Чүү дээр боор, тоолзуг-ла чараш хоорай. Базым бүрүзү — төөгү, бажың бүрүзү — тураскаал. Делегейге билдингир Нева хем, Кышкы орду, "Аврора", Исаакиев дуганы, "Хүлер аъттыг" дээш, оон-даа өске тураскаалдыг черлер карак уу-биле шокара-найнып эртип турду. Адак соонда бистер Ленинградтын Василе-островск районунун Фин мугулдурунун кыдында турар ниити чуртталга бажыңыга турумчуп алдывыс.

Чурттап турар черивистиң он талазында улуг сесерлик бар. Ону өттүр кылаштай бээринге, далай кыды. Далайның дээрбиле дегжи берген талыгыр кыдында хоорай имистелип көстүп турар... Ол дээрге — Кронштадт-тыр. Чурттаар черивис биле институт Нева хемниң ол-бо талазында турар болгаш аразы база-ла херии. Эгезинде чүгле беш дугаар трамвай-биле чоруп турган болзувусса, чоорту автобус, троллейбустун кандызы-биле-даа аргыжып эгелээн бис.

Институт Ленинградтын база бир эрги кудумчузу Моховая-34-те турар. Революция мурнунда ол бажың Германияның элчин чери турган. Ону 1918 чылда орус театрының сурагылгы ажылдакчылары В.Мейерхольд биле Л.Вивьен театр талазы-биле өөредилге чери кылдыр тургусканнар. 1948 чылда институтка улуг орус ши чогоадыкчызы А.Н.Островскийнин адын берген. А 1962 чылда бистерни өөредиринин бир чыл мурнунда, ол Ленинградтын Күрүнениң театр, хөгжүм болгаш кинематография институту апарган. Бөгүн ону Санкт-Петербургтун театр академиясы дээр. Бистер Нева кыдында маадыр хоорайга келгеш, дораан-на өөренип кире бербээн бис. Чүнү-даа мурнай Ленинградтын боду-биле таныжып эгеледивис. Бир-ле дугаарында Ленинградтын улуг-улуг заводтарынга барып, оон янзы-бүрү музейлерин сонуургап, ол хамаанычок Пулков обсерваториязының телескопу-биле сылдыстарны безин хайгаарап турдувус. Делегейге сурагылгы Петергофтун алдын тураскаалдарын, Пушкинниң бажың-музейин база оон дуэлдыжип турган черин көргөш, кижинин сагыш-сеткили чайгаар-ла хайныгып кээр. А бажың-музейни, ол үени-биле, ол-ла хевээр камгалап каан. Эң ылаңгыя чогоалчынын өлүрде чыткан, хүрең-сарыг хем-биле шып каан улуг диваны биле ханада шкафта оон бижип кааны эмге-тикчок номнары кижилеринич кичээн-гейин хаара туду бээр. Өлүрүнүн мурнунда бодунун номнарынче көргөш, шүлүкчүнүн сөглээн сөөлгү сестери бо: "Прощайте, друзья!"

Бо-ла бүгү экскурсиялардан кол-ла кичээнгейим Ленинград театрында турган. Ынчан мен колдуунда-ла ийи улуг ши театрынче чоруп турган мен: Ленинградтын А.С. Пушкин аттыг академиктиг театры биле Ленинградтын А.М.Горький аттыг Улуг ши театры. Ынчан А.С.Пушкин аттыг театрга Николай Черкасов, Юрий Голубев, Николай Симонов, Василий Меркурьев болгаш Александр Борисов дээн чижектиг орус

совет театр уран чүүлүнүн кайгамчык төлээлери ажылдап турганнар. Ол-ла артистерни совет кинонун көсүк эгелекчилери дизе база чазыг чок. Чижек кылдыр Николай Черкасовтун Александр Невскийин ("Александр Невский"), Иван Грозныйин ("Иван Грозный"), профессор Полежаевин ("Балтика депутады") база Николай Симоновтун кайгамчыктыг Петр I-ин ("Петр I") көрүкчүлөр канчап черле кинолардан уттур боор! Шак ол улуг артистерниң дириг боттарынын өөренип турар чылдарымда сценага көрүп четти-гипкенимни аас-кежик деп санап чоуур мен.

Сургуул чылдарымда база бир сонуургап чоруп турган театрым Георгий Товстоноговтуң удуртуп турганы Ленинградтын академиктиг Улуг ши театры. Ынчан Товстоноговтуң салган шиелери чүгле Ленинградка эвес, а бүгү эвилелге динмиреп турган. Ол бодунун театрынга эвилелдин эң шыырак дээң артистерин шилип алган. Иннокентий Смоктуновскийнин, Евгений Лебедевтин, Татьяна Доронианың, Олег Борисовтун, Кирилл Лауровтун, Сергей Юркийниң болгаш Олег Басилашвилиниң аттары амгы салгалдың көрүкчүлери безин янзы-бүрү кинолардан кончуг эки билирлер. Бо артистерниң күүсеткен рольдарын Г.Товстоноговтуң тургусканы М.Горькийниң "Мещанар", А.Грибоедовтуң "Угаандан човулаң", А.Чеховтуң "Үш угбашкылар", Ф.Достоевскийниң "Мугулай кижии" болгаш Б.Брехтин "Артуро Уиниң дүжүлгези" деп кол-кол ажылдарындан көргөн мен.

Оон ыңай Ленинградтын төп культура ордуларынга Грецияның, Францияның болгаш Англияның национал театрларының ойнаан шиелеринден черле чыда кагбадым. Чурттуң уран номчулга талазы-биле мастерлери Аркадий Райкинниң, Игорь Ильинскийниң, Дмитрий Журавлевтуң болгаш Вячеслав Сомовтун чогаадыкчы кезээлерин өөредилге-биле демей сонуургаар турдум. Бо-ла бүгүнү чүге бижип тур сен дээр болза, өзүп олурар аныяк актер кижии көрүп база өөренип боор чүве. Амгы Санкт-Петербург хоорайда кандыг артистер, архитекторлар, хөгжүмчүлөр болгаш чурукчулар чок дээр. Чаңгыс тыва чонга безин Санкт-Петербург театр уран чүүлүнүн дөрт салгал артистерин белеткеп берген. Санкт-Петербург — кижиниң сагыш-сеткилин чырыдып кээр, езуулга уран чүүлдүң хоорайы чүве.

(*Ойнаксаңгыч рольдарым деп номдан алган.)

Людуп Солун-оол, Тываның улустун артизи.

Кожуун наадымы

Кызыл кожуунун Каа-Хем суурга эрткен дыштаныр хүнерде кожуун наадымы болуп эрткен. Байырлыг хуралга кожуун чагырыкчызы Наксыл-оол Чадамбаевич Ооржак эрткен чылдың түннелдерин чугаалап, кожуунун социал-экономиктиг хөгжүлдези дээш үлүг-хуузун кирип чоруур малчыннарны, араттарны, спортчуларны, тренерлерни шаңнап мактаан.

ээлээн. Хел шыдыраазының маргылдаазынга 24 ойнакчы киришкен. Бо удаа база-ла Каа-Хем сумузунун үш ойнакчызы эңне төлептиг ойнаан. Яков бирги, Владимир Мөңгө биле Мөңгүн-оол Домбаштай ийиги, үшкү черлерге төлептиг болганнар.

Челер аъттардан Шамбалында Андрей Ондарның, маннар аъттардан Ээрбекте Алексее Удумбараның аъттары эртип кел-

ТИИЛЕЛГЕ — АЙ-ДЕМИРДЕ

Байырлалдың бир солун кезээ — өглер көрүлдезинге беш суму киришкен. Көрүлдениң негелдезинге элээн хөй чүүлдерни кириген. Өгнүң иштики болгаш даштыкы дерилгелери, эъттен, сүттен, бодунун дүжүлдүнден кылган аш-чемниң дээжигилери, алгы-кештен, ыяштан болгаш өске-даа чүүлдерден кылган эдилелдер дээш, оон-даа өске.

Жюри кежигүннери Каа-Хем сумузунун тиккен улуг ак өөңге улуг үнелди берип, бирги черни тывыскан. Кара-Хаак биле Шамбалыг сумуларының өглери ийиги, үшкү черлерни ээлээн. Кара-Хаак сумузунун өө 13 чыл улай киржи, удаа-дараа шаңналдыг черлерже кирип турган.

Аъттар көрүлдезинге КурЧерден келген Чедер-оол Ондарның ады хөйүнүң кичээнгейин хаара тудуп, бирги черни ээлээн. Национал хелтер көрүлдезинге база-ла Каа-Хем сумузунун төлээлери шылгаран. Кара-Хаак сумузундан келген Чүлдүктерниң өг-бүлөзи амгы үениң аныяктарының хевин кедип, ийиги черни

ген. 64 мөгениң хүрежи байырлалдың эң-не солун кезээ болган, а республиканың эң шыырак мөгези Аяс Монгуш маргылдааны организастап эрттирген. Ол 64 мөгениң ат-сывын адааш, дөвдидип үндүрүптөргө, көрүкчүлөргө кымның шүглүрү тывызыксыг апарган. Чүге дээрге республика чергелиг маргылдааларга дөрт мөгениң санынче кирип турар Кайгал-оол Донгак, Алаш Монгуш, Начын Кунгаа дээш, оон-даа өске мөгелер хөй болган.

Мөгелер ачыр-дачыр хүрешкенинүн түннелинде дөрт мөгө аркан. Мөгө салыкчыларынын дүрүглүг саазынын езугаар тыртканы-биле Ай-Демир биле Владимир Монгуш адашкылар таваржы берген. Ай-Демир ачазынга улуг-ла күш үндүрбээн. Эң сөөлгү салыгга артан Каң-Демир Монгуш биле Ай-Демир Монгушту каш-даа катап содак-шудан эдип, хончулаштырган. Ай-Демир Монгуш удурланыкчызын күдүктөй көдүрбүшаан октааш, кожуун наадымынга шүүлген.

Иван ХЕРЛИИ.

Тыва Республиканың Күш-культура болгаш спорт талазы-биле күрүнө комитети 2003 чылдың август 11-ден 19-ка чедир уеде Омскиде күрүнениң күш-культура болгаш спорт университетинин бот-өөредилге салбырынга өөренип кирер документилерни хүлээп ап турарын дыңнатты. **Адреси: Кызыл, Машзавод, Калинин кудумчузу, 1 "Б". Ийиги каътта 9.00 шактан 14.00 шакка чедир** хүлээп ап турар.

Бир чылда өөрениринин өртээ 13 муң рубль. **Киреринин экзаменнерин 2003 чылдың август 20-ден** эгелеп хүлээп алыр. Эртенгиниң 10 шактан, Машзавод, II каътка.

- Дужаар документилери:**
- Тускай ортумак өөредилге черин дооскан диплому азы ниити ортумак школа дооскан аттестады.
 - Эмчи шынзылгазы.
 - Өг-бүлезиниң дугайында шынзылга.
 - Күш-ажыл дептериниң хоолгазы.
 - 3 x 4 см хемчээлдиг 6 фото-чуруу.

ДООЗУКЧУЛАР ЧЫГЛЫБЫЛЫНАР!
Алдан-Маадыр ортумак школазының 1978 чылда доозукчуларын 2003 чылдың август 18-те 16.00 шакта Кызыл хоорайга "Кызыл" ресторанынга чыгырын дыңнаттывыс. Харылзажыр телефоннары: 3-86-93, 5-22-52.
Дадывыры 400 рубль.

Республиканың хан солустур кудар станциязы "РОССИЯНЫН (ССРЭ-нин) хүндүлүг донору" деп атты алган донорларны станцияга кээп бүрүткелерин диледи. **Тайылбыр алыр телефону:** 1-34-64.

Сүрүн-оол Майдыр-оолович ООРЖАКТЫН адынга Сүт-Хөл кожуунун социал камгалал черинин 1998 чылда тывысканы 329 дугаарлыг "Күш-ажылдың хоочуну" деп шынзылгазы чыткенин барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

ШЫН
e-mail: shyn@tuva.ru
Индекс 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.
ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазар. Кол редактор Артур ХЕРТЕК.

РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ: К. Сат, Е. Монгуш, Ч. Монгуш, С. Хертек, Т. Хертек.
РЕДАКЦИЯНЫН ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор — 1-01-35, кол редакторнун оралакчызы — 1-19-87.
КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдиз — 1-18-10, компьютер төвү — 1-03-90, культура, өөредилге килдиз — 1-03-88, чагаа килдиз — 1-03-87, көдээ ажыл-агый, улуттук килдиз — 1-17-09, тел/факс (394-22) 1-17-94, бухгалтерия — 1-17-91. Солун келбейн барганда, дараазында телефонче долгаар: 3-14-94. Недельда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама. Тираж 7162. Чагыг 92.

АГАР САНЫВЫС: № 4070381040000010000 Б ОАО Банк "Тувакредит", Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 3010181060000000729 БИК 049304729.
Солун Россия Федерациязының Парлалга болгаш массалыг информация чепсектеринин талазы-биле хоойлукчулгалының чорудулгазынга контроль болгаш бүрүткелерин Тыва девискээр эргелелинге бүрүткеттинген.
Бүрүткеттирген дугаары — Т-00007. ТР-ниң парлалга болгаш информация куркомитетинин типографиязынга парлаан. (Кызыл, Шетинин-Кравченко, 1).
Солунда парлаттынган материалдарның авторларынын бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыгынан саннаар болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харылаар.